

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИК ВАЗИРЛИГИ**

АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ

ИҚТИСОДИЁТ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ

Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва бошқарув кафедраси

« Т А С Д И Қ Л А Й М А Н »
факультет декани _____
и.ф.н., доцент. **Х.Х.КОМОЛОВ**
« ____ » _____ 2015 йил

«Химояга рухсат этаман»
кафедра мудири _____
доцент **О.Шерматов**
« ____ » _____ 2015 йил

Иқтисодиёт таълим йўналишининг битирувчиси
Отажонов Адҳамжоннинг

Ў
БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: Бўз туманидаги “Бўз хосилдори” фермер хўжалигида бугдой хосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорликка таъсири.

БМИ раҳбарлари:	<i>и.ф.н доцент Х. Комолов</i>
Илмий маслаҳатчи:	<i>ассистент Р.Имомов</i>
Бажарувчи:	<i>А.Отажонов</i>

ЎЗБЕКИСТОН КИШЛОК ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН КИШЛОК ХЎЖАЛИГИ ИНСТИТУТИ
ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШКАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ
КИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИҚТИСОДИЁТИ ВА БОШҚАРУВ
КАФЕДРАСИ

“Т А С Д И Қ Л А Й М А Н”

Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва
бошқарув кафедрасининг муdiri
О.Шерматов _____
«__» __2014 й.

Иқтисодиёт таълим йўналишининг битирувчиси
Отажонов Адҳамжонга битирув малакавий ишини бажариш учун

ТОПШИРИК

- 1. Битирув малакавий ишининг мавзуси институт ректорининг 2015 йил 10 сентябрдаги № 275- Ст буйруғи билан тасдиқланган.**
- 2. БМИнинг мавзуси:** *Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигида бугдой ҳосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорликка таъсири.*
- 3. Битирув малакавий ишни тугатиш вақти « 1 » м а й 2014 йил.**
- 4. Битирув малакавий ишнинг асосий бўлимлари.** *БМИ кириш, асосий қисм, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.*
- 5. Битирув малакавий ишни бажариш учун керакли маълумотлар.** *Ўзбекистон Республикасининг қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни ўтказишга оид бўлган қонунлари, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, И.А.Каримов асарлари, мавзуга оид махсус адабиётлар, ҳамда Бўз туманидаги “Бўз хосилдори” фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллар учун бизнес режалари, йиллик ҳисоботлари ва мавзуга оид бўлган бошқа маълумотлари.*
- 6. Битирув малакавий ишда фойдаланиладиган жадваллар.** *Битирув малакавий ишида мавзунинг моҳиятини ёритишга ёрдам берадиган 8-10 та жадвалларни тузилиши кўзда тутилган бўлиб, улардан 3 таси бевосита ҳимоя жараёнида фойдаланилади.*

Битирув малакавий ишнинг асосий саволлари	БМИни Рахбари	Бажарилиш муддати	Имзо
<i>Кириш</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		
<i>1 боб- Ўзбекистонда фермер хўжаликларда бугдой ҳосилдорлигини оширишнинг аҳамияти ва вазифалари</i>			
<i>1.1. Ўзбекистонда фермер хўжаликларида бугдой етиштиришни ривожлантиришнинг истиқболлари</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		
<i>1.2. Фермер хўжаликларида бугдой ҳосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорлик таъсири</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		
<i>2-боб: Бўз туманидаги Бўз ҳосилдори фермер хўжалигини иқтисодий жихатдан ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати ва тахлили</i>			
<i>2.1. Бўз ҳосилдори фермер хўжалигини жойлашган ўрни ва тупроқ-иқлим шароити.</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		
<i>2.2. Бўз туманидаги Бўз ҳосилдори фермер хўжалигида бугдой етиштиришдаги иқтисодий кўрсаткичлар тахлили.</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		
<i>3-боб: Ўзбекистонда заллачиликни ривожлантириш масалалари ва ҳосилдорликни оширишни такомиллаштириш</i>			
<i>3.1. Заллачиликнинг ривожланиши, ҳозирги ахволи ва истиқболлари</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		
<i>3.2. «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида бугдой ҳосилдорлигини ошириш йўллари</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		
<i>Хулоса ва таклифлар.</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		
<i>Фойдаланилган адабиётлар.</i>	<i>и.ф.н. Х.Комолов асс Р.Имомов</i>		

Топширик берилган вақти:

БМИ рахбарлари:

Битирувчи:

17 сентябрь 2014 йил.

и.ф.н. Х.Комолов

асс Р.Имомов

А.Отажонов

М у н д а р и ж а

№	Мазмуни	Бетлар
	Кириш	
1 боб- Ўзбекистонда фермер хўжаликларида бугдой ҳосилдорлигини оширишнинг аҳамияти ва вазифалари		
1.1.	Ўзбекистонда фермер хўжаликларида бугдой етиштиришни ривожлантиришнинг истиқболлари	
2.2	Фермер хўжаликларида бугдой ҳосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорлик таъсири	
2-боб: Бўз туманидаги Бўз ҳосилдори фермер хўжалигини иқтисодий жиҳатдан ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати ва таҳлили		
2.1.	Бўз ҳосилдори фермер хўжалигини жойлашган ўрни ва тупроқ-иқлим шароити.	
2.2.	Бўз туманидаги Бўз ҳосилдори фермер хўжалигида бугдой етиштиришдаги иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили.	
3-боб: Ўзбекистонда ғаллачиликни ривожлантириш масалалари ва ҳосилдорликни оширишни такомиллаштириш		
3.1.	Ғаллачиликнинг ривожланиши, ҳозирги аҳволи ва истиқболлари	
3.2.	«Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида бугдой ҳосилдорлигини ошириш йўллари	
	Хулоса ва таклифлар.	
	Фойдаланилган адабиётлар.	

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси бозор иқтисодиётига асосланган кучли ҳуқуқий демократик давлат қуриш йўлидан бормоқда. Бозор иқтисодиётига ўтиш учун «ўзбек модели» танланиб, энг аввало мулкӣ муносабатлардаги ислохотлар, аграр соҳада, молия-кредит тизимида, ижтимоий, ташқи сиёсат соҳаларида ислохотлар ўтказилди. Европа мамлакатларида бўлаётган молиявий-иқтисодий инқироз кўплаб иқтисодий ривожланган мамлакатларни қамраб олиб, уларнинг иқтисодиётига жиддий салбий таъсир кўрсатаётган бир вақтда Ўзбекистон макроиқтисодий барқарорлик, босқичма-босқич ўтказилаётган иқтисодий сиёсат, мустаҳкам молия-кредит тизими, тадбиркорлик учун яратилган қулай шароитлар, инвестицион жозибадорлик мавжудлиги эвазига иқтисодий тараққиётга эришмоқда.

Ўзбекистон тараққиётининг барча босқичларида қишлоқ хўжалигининг тутган ўрни ва аҳамияти беқиёс даражада каттадир. Қишлоқ хўжалиги мамлакат аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига ва саноат тармоқларининг хом-ашёга бўлган талабини қондиради. Ундан ташқари қишлоқ хўжалиги мамлакатимиз аҳолисининг салмоқли қисмини иш ўринлари билан таъминлаб келмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда етиштирилаётган озиқ-овқат маҳсулотларининг 90 фоизи шу соҳага тегишлидир.

И.А.Каримов мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида: «Қишлоқ хўжалигида эришилган ютуқлар ҳақида гапирганда, шуни алоҳида таъкидлашни истардимки, бу соҳада биз қўлга киритган улкан марралар, аввало, фермерларимиз, қишлоқ хўжалиги мутахассислари ва қишлоқ тараққиёти билан боғлиқ тармоқларда меҳнат қилаётган юз минглаб юртдошларимизнинг фидокорона меҳнати, билим ва тажрибасининг самарасидир.

2014-йилда қишлоқ меҳнаткашлари қандай оғир синовларга дуч келганини ҳаммамиз яхши биламиз. Совуқ кунлар одатдагидан кўпроқ бўлди. Бу, айниқса, баҳор ойларида янада кўпроқ сезилди. Ёздаги сув танқислиги, вегетация давридаги кучли шамол ва бўронлар, кузнинг анча эрта ва салқин келгани соҳа меҳнаткашлари учун кўплаб жиддий муаммоларни туғдирди.

Ана шундай қийинчиликларга қарамасдан, деҳқон ва фермерларимизнинг мардонавор меҳнати, замонавий агротехнологияларни жорий этиш ҳисобидан 3 миллион 400 минг тоннадан зиёд пахта, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тарихида биринчи марта 8 миллион 50 минг тонналик юксак ғалла хирмони бунёд этилди»¹ деб алоҳида таъкидладилар.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигидаги пахта ва ғалланинг асосий қисми фермер хўжаликлари томонидан етиштирилмоқда. Деҳқон хўжаликлари эса устун равишда сут, чорвачилик ва паррандачилик маҳсулотлари, картошка ва сабзавот маҳсулотларини етиштиришга ихтисослашган. Узум, мева ва резаворлар, полиз экинлари ҳам фермер, ҳам деҳқон хўжаликлари томонидан деярли бир хил салмоқда етиштирилмоқда. Қишлоқ хўжалиги корхоналари бошқа шакллариининг маҳсулот етиштириш ҳажмидаги улуши йилдан-йилга қисқариб бормоқда.

Ўтган йилда амалга оширилган ўзгариш ва ислохотлар жорий ва келгуси йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг самарадорлигининг ошиши ҳамда унинг тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатишига ишончли замин яратди.

Ислохотларнинг иккинчи босқичида қишлоқ хўжалигига оид муҳим қонунлар ва тегишли ҳукумат қарорлари қабул қилиниб, меъёрий ҳужжатлар тасдиқланди. Бундай ҳуқуқий базанинг яратилиши иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга замин яратди. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини

¹ Каримов. И. А “2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация вадиверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобиданх усусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” Ўзбекистон Республикаси Президентининг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси// Ҳалқ сўзи , 17 январь 2015 йил №-11.

ташкил этишнинг халқаро андозалар ва халқимиз менталитетига мос келадиган фермер ва деҳқон хўжаликларидан иборат модели танланган.

Қишлоқ хўжалигида ислохотларнинг асл моҳияти ерни ҳақиқий эгасига – деҳқонга мулк сифатида бериш бўйича ҳаракатлар мантиқий якунига етди. Қишлоқ хўжалигидаги ислохотлар жараёнида бозор муносабатлари босқичма-босқич шаклланиб, давлат буюртмаси ўрнатилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тури аста-секин қисқариб борди. Ҳозирги кунда фақат пахта ва ғалла маҳсулотларини давлат эҳтиёжлари учун етиштириш тартиби ўрнатилган. Стратегик хом ашёлардан бўлган ғаллани фермер хўжаликлари томонидан бозор иқтисодиётига хос бўлган шартномавий муносабатлар асосида етиштирилмоқда. Эркин иқтисодий муносабатлар намунаси сифатида ерни узоқ муддатли ижарага олган фермер хўжаликлари бугунги кунда ғалланинг 81,4 фоизини етиштирмоқдалар.

Андижон вилоятининг фермер хўжаликлари ҳақидаги маълумотларга назар соладиган бўлсак, вилоятимизда жами 6590та фермер хўжаликлари мавжуд бўлиб, улар таъсирруфида фойдаланадиган ер майдонлари 245,9 минг гектарни ташкил этади. Маълумот ўрнида айтиш жоизки Бўз вилоятининг барча туманларида фермер хўжаликлари ташкил этилган бўлиб, фақат икки шаҳарда, Бўз ва Хонобод шаҳарларида фермер хўжаликлари мавжуд эмас.

Мавжуд 6950 та фермер хўжаликлари ичида 900га яқини кўп тармоқли фермер хўжаликлари ҳисобланади. Бугунги кунда ушбу фермер хўжаликлари томонидан 2000дан ортиқ бўш иш ўринлари яратилди.

Амалга оширилган мақбуллаштириш жараёни натижасида, республикамиздаги фермер хўжаликларининг сони 215776 тадан 66134 тага ёки 69,4 фоизга камайтирилди, бунда бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ўртача ер майдони ҳажмини 27,4 гектардан 80,1 гектаргача кўпайтиришга эришилди. Ўртача бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ер майдонини тармоқлар бўйича олиб қарайдиган бўлсак, бу кўрсаткич пахтачилик ва ғаллачиликда 106,3 гектарга, сабзавотчилик ва полизчиликда 23,5 гектарга, боғдорчилик ва узумчиликда 13,1 гектарга, чорвачиликда 205

гектарга тенг бўлмоқда

Сўнгги йилларда қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларнинг баҳолари ва саноатда ишлаб чиқарилиб қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган саноат маҳсулотларини баҳолари ўртасидаги юзага келган номутаносиблик тармоқни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини бозор талабларига мос ҳолда янада такомиллаштиришни заруратини келтириб чиқарди. Бундан ташқари тармоқ ишлаб чиқаришида янги технологияларни қўллашнинг етарлича рағбатлантирилмаслиги, маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ва уни қайта ишловчилар ҳамда уни савдоси билан шуғулланувчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатларнинг номукамаллиги ва бошқа шу каби масалалар қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотлар таннархини талаб даражасидан ошиб кетишига асос бўлмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиётини мутаносиб ривожлантириш, унинг самарали таркибий тузилмасига эга бўлиш ва шу орқали барқарор иқтисодий ўсиш суръатларига эришиш Ватанимиз тараққиёти ва халқ фаровонлигини таъминлашнинг муҳим шартларидан ҳисобланади. Ушбу мақсадга эришиш учун эса энг аввало иқтисодиётнинг реал секторини жадал ривожлантириш зарур бўлади.

Шунга кўра, иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш долзарб аҳамият касб этиб, республикамизда ушбу жараён ушбу асосий йўналишлар бўйича амалга оширилди:

- Маҳсулот таннархини пасайтириш;
- Экспортёр корхоналарга солиқлар бўйича имтиёзлар бериш;
- Банк кредитлари орқали қўллаб-қувватлаш;
- Ишлаб чиқаришни кенгайтириш

Бугунги кунда республикамиз иқтисодиётининг деярли барча тармоқ ва соҳаларида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш тадбирларининг кенг кўламда амалга оширилиши рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтормоқда.

Бунга кўра қуйидаги рақобат муҳитини яратувчи икки асосий омилга эътибор қаратиш зарур:

Маҳсулот таннархини пасайтириш;

Маҳсулотнинг сифат даражасини ошириш.

Бироқ, бу борадаги жиддий муаммо – айрим маҳсулотларимиз, жумладан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархининг юқори даражада қолаётганлиги уларнинг рақобатдошлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Шунга кўра, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида»ги (2008 йил 28 ноябрь) 4058-сонли Фармонида муҳим чора-тадбирлар қаторида маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг барча ресурслардан самарали фойдаланиши ҳисобига маҳсулот таннархини 20 фоиздан кам бўлмаган миқдорда пасайтириш орқали уларнинг рақобатдошлигини таъминлаш вазифаси ҳам белгилаб берилган эди.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги экин майдонлари, хусусан пахта экиладиган майдонларнинг қисқариб бориши, пахта хом-ашёсини қайта ишлашни ривожлантиришга бўлган эътиборнинг тобора ортиб бориши шароитида ушбу маҳсулотни талаб даражасида ишлаб чиқариш учун янги технологияларни қўллаш тармоқни ривожлантириш, сарфланаётган ресурслар бирлиги ҳисобига олинаётган маҳсулот миқдорини кўпайтириш, тармоқ самарадорлигини, пировард натижада эса пахта етиштирувчиларнинг моддий манфаатдорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Пахта экин майдонларини қисқариши шароитида пахта ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, мавжуд ресурслар салоҳиятидан янада самарали фойдаланиш, янги техника ва технологияларни кенг қўламда жорий қилиш, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг пировард натижаларидан қуйи бўғин манфаатдорлигини ошириш орқали тармоқ барқарорлигини таъминлаш ва

самарадорлигини ошириш зарурияти бу масалаларни бозор талабларига мос ҳолда ҳал этишни тақозо этади.

Давлат эҳтиёжлари учун ғалла етиштираётган фермер хўжаликларида иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини чуқур ўрганиш талаб этилмоқда. Чунки ғалла етиштириш учун зарур бўлган ёқилғи, минерал ўғитлар, уруғлик, техник сервис хизматлари каби моддий-техника ресурсларининг баҳолари эркин нархлар туфайли юқори даражада ўсиб кетмоқда. Бу эса кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларга ноқулай бўлган номуносибликларни келтириб чиқармоқда. Буғдой таннархини камайтириш ва самарадорликни ошириш, ғалла миқдорини янада кўпайтириш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир.

Юқорида келтирилган маълумотлардан хулоса қилинганда, биз танлаган мавзу ҳозирги кунда илмий ва амалий тадқиқотларни талаб қилувчи долзарб масала ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. Битирув малакавий ишининг асосий мақсади фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг аҳамиятини асослаш ва Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигида ғаллачилик тармоғининг иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича фикр-мулоҳазаларни, хулосаларни ва таклифларни ишлаб чиқишдир. Асосий мақсадга эришиш учун битирув малакавий ишида қуйидаги асосий вазифалар режалаштирилган:

1. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш жараёнида фермер хўжалигининг аграр иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамиятини асослаш.

2. Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалиги фаолиятини ўрганиш ва таҳлил этиш асосида хўжалик фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш ва буғдой ҳосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорликка таъсир йўллари таҳлил қилиш.

3. Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигида ғаллачиликда маҳсулот таннархини камайтириш ва иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича фикр-мулоҳазаларни, хулосаларни ва таклифларни ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишида билдирилган фикр ва мулоҳазалардан, қилинган хулосалардан ва берилган таклифлардан «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида буғдой ҳосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорликка таъсир бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин. БМИ да билдирилган фикр мулоҳазалардан бундан ташқари ушбу ҳудудда жойлашган ва ихтисослиги мос келадиган бошқа фермер хўжаликларида ҳам фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий ишининг таркиби. Битирув малакавий иши кириш, асосий қисм, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Битирув малакавий ишининг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги асосланиб, битирув малакавий ишини мақсади, вазифалари ва унинг таркиби асосланган. Асосий қисм 3 та бобдан иборат бўлиб, уларда ўқув ва илмий адабиётлар шарҳи, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалигида тутган аҳамияти асосланиб, «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида буғдой ҳосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорликка таъсири масалалари ўрганилиб, таҳлил этилган. Ишнинг хулоса қисмида бўйича Бўз туманидаги «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигидаги буғдой ҳосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорликка таъсирини ошириш йўллари бўйича фикр-мулоҳазалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхатида мавзуга оид бўлган қонунлар, Президент фармонлари, Вазирлар маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда И.А.Каримов асарлари, махсус ўқув ва илмий адабиётлар, фермер хўжалигининг охириги уч йиллик ҳисоботлари ва фермер хўжалигининг бизнес режалари киритилган.

1 БОБ-ЎЗБЕКИСТОНДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРДА БУҒДОЙ ҲОСИЛДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

1. 1.Ўзбекистонда фермер хўжаликларида буғдой етиштиришни ривожлантиришнинг истикболлари

Мамлакатимизда барқарор ва самарали иқтисодий шакллантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислохотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намойён этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодийда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди.

Биз мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг муҳим таркибий қисми бўлган қишлоқ хўжалигидаги жорий ва истикболдаги чоратадбирларини белгилашда жаҳон молиявий инқирози оқибатларининг таъсирини ҳар томонлама ҳисобга олишимиз, иқтисодий ривожланиш дастурларини ушбу жараёнлар таъсири нуктаи-назаридан шакллантиришимиз ва уларни изчил амалга оширишимиз тақозо этилади.

Қишлоқ хўжалиги тараққиётидаги кўплаб муваффақиятларга эришишимизни асоси Президентимиз таъкидлаганидек: «Энг асосийси ризқ-рўзимиз манбаи бўлган ерни ҳақиқий эгасига топширганимиз, мулкдорлик ҳисси далада ишлайдиган ҳар бир одамнинг онгу шуурига чуқур кириб бораётгани, уларда ерга, меҳнатга муносабат тубдан ўзгариб, келажакка ишонч туйғуси кучайиб бораётгани бундай ютуқларга эришишда ғоят муҳим аҳамият касб этмоқда».

Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий майдондаги нуфузи ва мавқеи сезиларли даражада ва мунтазам ошиб бормоқда. Бунда мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримов томонидан ижтимоий-иқтисодий ривожланиш

стратегиясининг пухта ишлаб чиқилганлиги, иқтисодий ислохотлар мақсади ва вазифалари, амалга ошириш йўллариининг аниқ ва тўғри кўрсатиб берилганлиги бош мақсад йўлидаги ютуқ ва марраларнинг салмоқли бўлишига имкон яратди.

Ҳозирги даврда дунё мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ўзининг маъно-мазмуни жиҳатидан олдинги босқичлардан кескин фарк қилади. Бунда энг асосий ва муҳим жиҳат – миллий иқтисодиётларнинг тобора интеграциялашуви ва глобаллашувининг кучайиб боришидир. Айни пайтда бу жараёнлар халқаро майдондаги рақобатнинг ҳам кескинлашувига, ҳар бир мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимотидаги ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун курашининг кучайишига ҳам таъсир кўрсатади.

Бироқ, ўз ўрнида таъкидлаш лозимки, жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув ва глобаллашувнинг ижобий томонлари билан бир қаторда маълум зиддиятли жиҳатлари ҳам мавжуд. Жумладан, турли мамлакатлардаги иқтисодий ривожланишнинг бир текисда бормаслиги, дунё мамлакатлари ўртасида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жиҳатидан тафовутнинг, экологик таҳдидларнинг кучайиб бориши, турли мамлакатларда аҳоли сони ўзгаришининг кескин фарқланиши каби ҳолатлар жаҳон хўжалигининг яхлит тизим сифатида барқарор ривожланишига тўсқинлик қилади.

Фермер хўжаликларини барқарор ривожланиши охир-оқибатда улар томонидан ишлаб чиқарилаётган бирламчи қишлоқ хўжалик маҳсулотлари рақобатбардошлигини оширилиши билан узвий боғлиқдир. Маҳсулот рақобатбардошлиги асосида икки омил ётади, яъни таннарх ва сифат категориялари. Биз танлаган мавзу фермер хўжалигида бирламчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш таннархини пасайтириш омилларидан самарали фойдаланиш масаласига бағишланган.

Фермер хўжалигида пахта ва ғалла маҳсулотларининг таннархини пасайтириш масаласи жуда мураккаб ва кўп қиррали иқтисодий жараён бўлиб уни бирданига ҳал қилиш мумкин эмас. Сабаби, пахта ва ғалла

махсулотларининг таннархини пасайтириш ички ва ташқи омилларга боғлиқдир. Бу ерда ташқи омилларнинг таъсири жуда кучли бўлиб улар фермер хўжалигининг имкониятларига кирмайди.

Фермер хўжаликлари сотиб олаётган моддий-техника воситаларига ва бошқа ишлаб чиқариш ресурсларига саноат томонидан баҳолар эркин тарзда белгиланганлиги ҳолда фермер хўжаликлари давлат буюртмалари бўйича ўзлари етиштираётган пахта ва буғдой донини қатъий ўрнатилган харид баҳоларида сотишмоқда. Фермер хўжалигида пахта ва буғдой таннархини пасайтириш жараёни икки босқичда амалга оширилиши мақсадга мувофиқ бўлади

Мамлакатимиз ижтимоий ва иқтисодий тараққиётида фермер хўжаликларининг ўрни ва салоҳияти йилдан-йилга ортиб бормоқда. Фермерлик ҳаракати ерга бўлган муносабатни тубдан ўзгартирди. Соҳада улкан ислохотлар амалга оширилмоқда. Энг асосийси, тармоқда меҳнатдан манфаатдорлик ошиб бормоқда. Дарҳақиқат, қишлоқ хўжалигида тўлиқ фермерлик ҳаракатига ўтганимиз нақадар тўғри бўлганини ҳозирли кунда ҳаётнинг ўзи амалда тасдиқлаб бормоқда.

Ўтган 2014 йилда мамлакатимиз аграр секторининг деярли барча тармоқларида улкан ютуқ ва натижалар қўлга киритилди.

Буларнинг барчаси, авваламбор, деҳқонларимиз, фермер ва механизаторларимиз, қишлоқ хўжалиги мутахассисларининг ўзини аямасдан қилган фидокорона меҳнати, бой тажрибаси ва ўз ишига бўлган садоқатининг амалий натижасидир. Бир сўз билан айтадиган бўлсак, бу ютуқлар барча ресурс ва имкониятларимизни тўла сафарбар эта олганимизнинг натижасидир.

Сўнгги йилларда қабул қилинган қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар фермер хўжаликлари ваколатларини сезиларли равишда кенгайтирди.

Шу билан бирга, тан олиш керакки, фермерлик ҳаракатининг Фермер хўжаликлари уюшмаси шаклидаги ташкилий тузилмаси қишлоқ хўжалигини ислоҳ этиш ва соҳада ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, фермерлар

олдида турган вазифаларни ҳал этиш жараёнларига кучли таъсир кўрсата олмади.

Фермерлик ўзининг тарихий илдизларига эга бўлган хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш асосида Фермер хўжаликлари уюшмаси Ўзбекистон Фермерлари кенгашига, вилоят ва туманларда эса фермерлар кенгашларига айлантирилди, энг муҳими, ушбу тузилмаларнинг ҳуқуқ ва ваколатлари жиддий равишда кенгайтирилди.

Бугунги кунда фермер хўжаликларини ташкил этиш ва қайта ташкил этиш, уларга ер участкаларини узоқ муддатга ижарага бериш, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари томонидан фермер хўжаликларини ривожлантириш ва уларнинг фаолият кўрсатишига доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини қабул қилиш билан боғлиқ деярли бирорта масала фермерлар кенгашларининг бевосита иштирокисиз ҳал этилиши мумкин эмас.

Мазкур кенгашларнинг асосий вазифаси давлат ва хўжалик бошқаруви, жойлардаги давлат ҳокимият органлари билан муносабатлар бўладими, тайёрлов, таъминот ва хизмат кўрсатадиган ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш бўладими, шунингдек, судларда ишларни кўриб чиқиш бўладими – ҳамма ерда фермерларнинг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборатдир.

Фермерлар кенгашлари фермерлик ҳаракатининг ўзаги, йўналтирувчи кучи бўлиши, уни қишлоқни ривожлантириш ва шу аснода қишлоқ аҳолиси фаровонлигини оширишда масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир қудратли ижтимоий-сиёсий кучга айлантириши лозим.

Фермер хўжалиги ривожланган мамлакатларнинг узоқ даврли тажрибасида ўзининг самарадорлиги, рақобатбардошлиги, бозор конъюнктурасига тез мослаша олиши каби хусусиятларини намоён эта олди. Шунга кўра, Ўзбекистонда ҳам фермер хўжаликларининг ривожланишига катта эътибор қаратилиб, улар фаолиятининг зарур иқтисодий шарт-шароитлари яратилди, меъёрий-ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилди.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш шароитида фермер

хўжаликларининг ташкил топиши аграр ислохотларнинг асосий мазмунини ташкил этди. Фермер хўжаликларининг ташкил этилиши босқичма-босқич ва изчиллик асосида олиб борилди.

Президентимиз ўз асарларида мамлакатимизда фермер хўжаликларини моддий-техник таъминлаш ва молиялаш бўйича бозор иқтисодиёти тамойилларига тўла жавоб берадиган ишончли тизим ва механизмлар шакллантирилганлиги ва муваффақиятли фаолият кўрсатаётганлигига алоҳида эътибор қаратдилар.

Пухта ўйланган дастур асосида 2008-2011 йиллар давомида ўтказилган мақбуллаштириш жараёни натижаларига кўра фермер хўжаликларининг ер майдонлари ҳажми мақбуллаштирилди. Бу жараёнда фермер хўжаликларининг иқтисодий самарадорлигини ўстиришга имкон яратувчи қуйидаги омиллар эътиборга олинди:

- фермер хўжаликлари ихтиёрида бўлган ер майдонларидан яхлит контурларда, ягона тартибда мақсадли ва самарали фойдаланишни таъминлаш;

- фермер хўжаликларининг қайси соҳага ихтисослашгани ва мамлакатимизнинг турли ҳудудларидаги аҳоли зичлигини эътиборга олиш;

- сув ва бошқа моддий ресурсларни тежайдиган янги агротехнологияларни қўллашга қулай шароит яратиш;

- йириклаштирилган фермер хўжаликларининг комплекс механизациялашув борасидаги молиявий имкониятларини кенгайтириш;

- зарар билан ишлаётган ва ўзини оқламаётган кичик фермер хўжаликларининг фаолиятига барҳам бериш.

Ўтган йилларда амалга оширилган бу каби ўзгариш ва ислохотлар келгуси йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг самарадорлигининг ошиши ҳамда унинг тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатишига ишончли замин яратди.

1.2. Фермер хўжаликларида бугдой ҳосилдорлигини оширишнинг иқтисодий самарадорлик таъсири

И.А.Каримов мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида: «Қишлоқ хўжалигида эришилган ютуқлар ҳақида гапирганда, шуни алоҳида таъкидлашни истардимки, бу соҳада биз қўлга киритган улкан марралар, аввало, фермерларимиз, қишлоқ хўжалиги мутахассислари ва қишлоқ тараққиёти билан боғлиқ тармоқларда меҳнат қилаётган юз минглаб юртдошларимизнинг фидокорона меҳнати, билим ва тажрибасининг самарасидир»² деган фикрни илгари сурди.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришган кундан бошлаб ҳукуматимиз аҳолини ижтимоий муҳофаза қилишга асосий эътиборни қаратди. Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни изчил амалга ошириш учун дастлабки босқичларда нон ва ун маҳсулотларига бўлган эҳтиёжни қондириш асосий йўналиш сифатида белгилаб олинди. Бошоқли дон етиштириш учун махсус суғориладиган экин майдонлари ажратилиб, юқори сифатли хорижий давлатлар уруғлари олиб келиниб, маҳаллийлаштирилди. Дон ишлаб чиқариш ҳажми йилдан йилга ортиб, аҳолини ўз ички имкониятлари ҳисобига дон билан тўла таъминлашга эришилди. Бугунги кунда ҳеч қандай чет мамлакатлардан дон олинмасдан, балки экспорт қилинмоқда.

Кейинги йилларда ғалладан энг юқори ҳосил олинганлиги, соҳада ишлаб чиқариш ҳажми кескин кўпайгани деҳқончилигимиздаги туб сифат ўзгаришларимизнинг самарасидир. Дон етиштириш қишлоқ хўжалиги ишлаб

² Каримов. И. А “2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация вадиверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобиданх усусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” Ўзбекистон Республикаси Президентининг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси// Ҳалқ сўзи , 17 январь 2015 йил №-11.

чиқаришнинг асосий ўзагини ташкил этади. Аҳолининг нон ва махсулотларига, чорвачилик тармоқларини омухта озикаларга бўлган талабини тўла кондириш буғдой ишлаб чиқаришни давлат томонидан қўллаб қувватланишига ва бу сохани биринчи даражали вазифага айланишига сабаб бўлади.

Буғдойдан юқори ҳосил олишнинг реал имкониятларидан бири алмашлаб экишдир. Кузги буғдойни икки йилдан ортиқ жойлаштириш, далада бегона ўтларнинг, касалликларнинг ҳамда зараркунандаларнинг кўпайишига, тупроқ унумдорлигининг, бинобарин ҳосилдорликнинг пасайишига ва дон сифатининг бузилишига олиб келади. Айниқса кузги буғдой уруғлик учун экилганда уни бошоқли дон экинларидан кейин жойлаштиришга йўл қўйиб бўлмайди.

Кузги буғдой учун беда ва бошқа чорва озуқа экинлари, картошка, сабзавот ва дуккакли дон экинлари самарали ўтмишдош ҳисобланади. Айни пайтда шу экинлар учун кузда экилган буғдой ҳам ўз навбатида ўтмишдош экиндир.

Узоқ муддатларда буғдой-ғуза алмашлаб экишининг жорий этилиши тупроқ унумдорлигини пасайишига олиб келади, натижада меъёрдан ортиқча минерал ўғитлардан фойдаланишга зарурият туғилади, ернинг экологик ҳолатлари ёмонлашади ва ҳоказо.

Кузги буғдой ҳосилини ошириш илғор суғориш режимидан фойдаланишга бевосита боғлиқ. Тупроқда нам тўплаш мақсадида ўтказиладиган суғоришни ерни ҳайдашдан олдин амалга ошириш юқори самара беради. Бундай далаларда экилган уруғлар қисқа вақтда бир текис униб чиқади, ўсимликнинг ер устки қисми ҳамда илдиз қисми мустаҳкам ривожланади ва натижада ҳосилдорликнинг ошишига олиб келади.

Буғдой дони таркибида 13,9-16,2% оқсил, 77,4-79,8% углеводлар, 2-2,1% ёғ, 2,3-2,4% тўқима бор. Буғдой сомонида 0,22 озуқа бирлиги мавжуд. Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган 1 тонна доннинг 158 кг истеъмолга, 127 кг

уругликка, 600 кг чорва моллари учун озикага 115 кг бошка эхтиёжларга сарфланиши режалаштирилган. Республикамизда дон муаммосини хал килиш учун юқори агротехника қоидаларига, замонавий уғругчилик тизимига, ерни ўғитлаш усулларига, ҳосилни уз муддатларига нес-нобуд қилмасдан ўриб йиғиб олишга риоя қилиш лозим. Бунда дон етиштирувчи деҳқон, фермерларга тўла иқтисодий мустақиллик берилиши донни давлат томонидан сотиб олиш бу ҳолларини тартибга солиш донни харид қилишда жаҳон тажрибаларидан фойдаланиш энг асосийси, дон етиштирувчининг замон талаби даражасида яшаш имкониятларига эга бўлишини таъминлаш шарт (Жўраев Ф. Қишлоқ хўжалиги қорхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. Дарслик. - Т.: 2004).

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан пахта яққаҳоқимлигига барҳам берилиши билан буғдой етиштиришга алоҳида эътибор берилди. Ҳозирда республикада тўла ғалла мустақиллиги таъминланиб, аҳолига озиқ-овқат ва чорвага озуқа тайёрлаш учун талабларни қондирилмоқда. Республика экин майдонлари таркибида аввал пахта экилган майдонларнинг катта қисми буғдой етиштириш учун ажратилган. Аввал экин майдонларида алмашлаб экишнинг иложи бўлмаган бўлса, энди тупроқ унумдорлигини сақлаш ва ошириш учун имконият яратиш йўналишида пахта ва ғалла навбатдан экилаётганлиги бунинг яна бир афзаллик томонидир.

Шу билан бирга суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва мелиоратив тадбирларни тадбиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Чунки ушбу тадбирларни амалга ошириш жараёнида биз юқори ҳосилдорликка эришишимиз мумкин. Бу ҳақида Президент И. А. Каримов Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида ҳам тўхталиб ўтди. «Маълумки, биз қишлоқ хўжалигини ислоҳ этишда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилашга алоҳида эътибор бермоқдамиз. Бу вазифа энг муҳим устувор йўналишлардан бири бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Чунки, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги, мамлакатимизнинг

иқтисодий ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, нафақат қишлоқ меҳнаткашлари, балки бутун Ўзбекистонимиз аҳолисининг моддий фаровонлигини ошириш бебаҳо бойлигимиз бўлган еримизнинг унумдорлиги, унинг сифатини мунтазам яхшилаб бориш билан узвий боғлиқдир.

Ўтган даврда бу борада кўрилган чоралар натижасида 1 миллион 700 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди. Бу жами экин экиладиган майдонларнинг ярмидан зиёди демакдир. Ана шундай ишлар туфайли сизот сувлари энг оғир даражада, яъни, 2 метргача юзада жойлашган ерлар қарийб 500 минг гектарга ёки учдан бирига камайди, кучли ва ўртача шўрланган ерлар эса 100 минг гектарга ёки 12 фоизга қисқарди. Мелиорация тадбирлари амалга оширилган экин майдонларида пахта ҳосилдорлиги гектарига ўртача 2-3 сентнер, бошоқли дон экинлари бўйича эса 3-4 сентнерга ошгани бу борада эришган энг муҳим натижамиздир.

Агарки бу рақамларни гектарларга кўпайтирадиган бўлсак, амалга оширган ишларимизнинг самараси янада яққол намоён бўлади.

Қишлоқ хўжалигини таркибий ўзгартириш ҳақида сўз юритганда, аввало, пахта экиладиган ерларни оптималлаштириш ва бошоқли дон экинлари, сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик учун ажратилган майдонларни кенгайтириш ҳисобидан экин майдонлари таркибида ўзгаришлар амалга оширилганини қайд этиш жоиз.

Масалан, Бўз, Косонсой, Чортоқ, Ўрта Чирчиқ, Ўзбекистон ва Бувайда туманларида пахта экин майдонлари қисман қисқартирилди, Асака, Янгийўл ва Жомбой туманларида пахта экишдан бутунлай воз кечилди. Шу асосда пахтадан бўшаган 30 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерда дон экинлари, сабзавот, картошка етиштириш йўлга қўйилди, боғ ва узумзорлар барпо этилди. Натижада 2012-2014-йилларда пахта етиштириш ҳажми сақланган

холда, сабзавот етиштириш 16,3 фоиз, полиз экинлари 16,6 ва мева етиштириш қарийб 21 фоизга ўсди...»³

Қишлоқ хўжалигида етиштирилган ҳар қандай турдаги маҳсулот ўз-ўзидан етиштирилмайди. Уни яратиш учун ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш зарур. Ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун даставвал ишлаб чиқариш ресурсларига эга бўлиш зарур, улар орасидаги мутаносиблик ҳолатларини аниқлаш ва ишлаб чиқаришдаги маҳсулот характериға қараб жонли ва буюмлашган ҳаражатлардан иборат бўлади. Ҳар бир ишлаб чиқарилган маҳсулот сарфини шу маҳсулотни сотишдан келган даромад билан солиштириш натижасида иқтисодий самарадорлик аниқланади.

Иқтисодий самарадорлик – бу бир сўмлик сарф ҳаражат эвазига қанча сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилганини ўзида ифода этади. Демак ишлаб чиқарилган маҳсулотни сотишдан келган фойдани уни етиштириш учун сарфланадиган ҳаражатларга нисбати билан аниқланади (Б.Салимов. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти, Т.:2004).

Бу кўрсаткич асосида ҳар бир маҳсулот бирлиги учун қанча ҳаражат қилингани аниқланади. Бу ҳаражатларнинг ошиши товар қийматининг ошишиға олиб келади.

Хўжалик бўйича сотилган маҳсулотлар рентабеллигини аниқлаш тартиби сотилган маҳсулотларнинг ҳар бир тури бўйича рентабеллигини аниқлаш тартибидан фарқ қилмайди, яъни маҳсулотларни сотишдан олинган жами фойдани шу маҳсулотларнинг жами таннархига бўлиш орқали хўжалик бўйича сотилган маҳсулотларнинг рентабеллиги даражаси аниқланади.

Фойда хўжаликнинг пировард молиявий натижасини мутлоқ кўрсаткичда ифодаласа, рентабеллик ушбу натижани нисбий кўрсаткичда ифодалайди. Самарадорликка баҳо беришдаги асосий кўрсаткич бўлиб,

³ Каримов. И. А “2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация вадиверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобиданх усусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” Ўзбекистон Республикаси Президентининг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси// Ҳалқ сўзи , 17 январь 2015 йил №-11.

рентабеллик ҳисобланади. Рентабеллик деганда фойдалилик, даромадлилик даражаси тушунилади. Ресурсларга, капиталларга, ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан олинган фойда ҳажми тушунилади. 1 сўмлик асосий фондлар ҳисобига ёки 1 сўмлик хусусий капитал ҳисобига ёки 1 сўмлик харажат ҳисобига олинган фойда ҳажмини ифодаловчи кўрсаткич тушунилади. Ушбу кўрсаткич рентабеллик коэффициенти деб ҳам аталади (Т.Қудратов. Фермер хўжалиги фаолиятининг иқтисодий таҳлили. – Самарқанд, 2006).

Жамиятнинг таркибий қисмлари ҳисобланган индивид ва институтларнинг моддий эҳтиёжлари чегарасиз ва уни талаб қилинадиган даражада кондириб бўлмайди. Ана шу чегара билмайдиган жамият аъзолари моддий эҳтиёжларини қондиришнинг асоси бўлган иқтисодий омиллар чегараланган ва камёбдир. Мана шу юқорида санаб ўтилган икки ҳақиқат ва улар ўртасидаги мавжуд номутаносиблик ҳамда жамият миқёсида кўйиладиган мақсадни амалий бажарилишига эришиш вазифаси “иқтисодий самарадорлик” категориясини иқтисоднинг энг муҳим муаммосига айлантиради.

Шу асосда ғаллачилик иқтисодий самарадорлигини аниқлашда бир қатор иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланилади. Ғаллачиликда иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини назарий жиҳатдан талқин этишда аниқ чегаралар йўқ. Шунинг учун ушбу кўрсаткичлар нисбатини аниқлаш масаласи очиклигича қолмоқда. Бу масалага аниқлик киритиш, ечимлари ичидан энг мақбулини танлаш ғаллачилик иқтисодий самарадорлигини ўрганиш ва баҳолашнинг бошланғич нуқтаси сифатида қаралиши мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги давргача иқтисодий самарадорликни баҳолашнинг услубиёти ҳақида тадқиқот олиб борган олимларнинг бу соҳадаги фикр ва мулоҳазаларидан келиб чиқиб, уларни шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳга кирувчи олимлар иқтисодий самарадорликни мезон кўрсаткичи ягона бўлиши лозим деб ҳисоблайдилар. Уларнинг фикри бўйича ушбу кўрсаткич умумий ўзига хос хусусиятга эга

бўлиб ўзида иқтисодий самардорликни объектив ва тўла тўқис акс эттириши лозим.

Иккинчи гуруҳ иқтисодчи олимлар иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлар тизими орқали аниқланиши лозимлигини илгари сурадилар.

Бозор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб ғаллачилик иқтисодий самарадорлигини кўрсаткичлар тизими орқали баҳолаш мақсадга мувофиқдир. Чунки, бунда ҳар бир кўрсаткич ўзига ҳос бўлган хусусиятларидан келиб чиқиб аниқроқ бўлган хулосаларга келиш имкониятини беради. Ғаллачилик иқтисодий самарадорлиги натурал, қиймат ва тулдирувчи (нисбий) характердаги кўрсаткичлар тизими орқали аниқланиши тўғрироқдир

Рентабеллик ғаллачилик иқтисодий самарадорлик даражасини кўрсатувчи асосий кўрсаткичларидан ҳисобланиб, ўзида ғаллачиликка сарфланган бир сўмлик ҳаражат ҳисобига олинган фойдани ифодалайди. Рентабеллик ўз хусусиятига кўра тармоқнинг иқтисодий самарадорлиги тўғрисида якуний, умумий хулоса чиқариш асосида тармоқ салоҳиятини баҳолаш имконини беради. Бу эса рентабеллик даражасини фойда билан бир қаторда маҳсулот таннархига ҳам боғлиқ эканлигини асослайди. Ҳаражатни камайтириш ҳисобига рентабелликни кўтариш мақсадида таннарх таркибидаги иш ҳақини камайтириш ҳоллари бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида моддий манфаатдорлик тизимини бузилишига олиб келади. Юқорида кўриб ўтилган кўрсаткичларга моддий манфаатдорлик нуқтаи назаридан баҳо берсак, уларнинг ҳар бири ўзида иқтисодий самарадорликни баъзи бир жиҳатларини акс эттириши билан бир қаторда мавсум якунидаги моддий манфаатдорликни назарда тутади. Аммо, ғалла етиштирувчиларни мавсум давомидаги эҳтиёжларини қондириш ҳам муҳим зарурият ҳисобланади. Бу заруриятни эса натурал ва қиймат кўринишидаги даромадлар ҳал этади. Ғаллачиликда ғалла етиштирувчиларни иш ҳақи билан таъминлаш даражасини ўзида тўлароқ акс эттирувчи кўрсаткич бу бир ишловчи ҳисобига пул даромадларининг миқдори ҳисобланади. Бу кўрсаткич

ғалла етиштиришдан олинган соф фойдани ходимлар сонига нисбатини мавсўм ойлари бўйича қайта ҳисоби билан асосланади. Ғаллачиликда бу кўрсаткични ҳисобга олиш:

- биринчидан, ғалла етиштирувчиларнинг кундалик эҳтиёжларини кондириш ҳолатини аниқлаш ва шу асосда уни яхшилаш чора тадбирларини белгилаш имконини бер;

- иккинчидан, ғалла етиштирувчиларни мулкка ва меҳнатга бўлган муносабатини яхшиланишига;

- учинчидан эса ғалла етиштирувчиларни ижтимоий аҳволи ва турмуш даражасини яхшилаш учун замин яратилади.

Ҳар бир фермер хўжалиги раҳбари энг аввало ҳар бир ҳаражат турининг буғдой ҳосилдорлигига қай даражада таъсир этишини яхши англаши ва шунга мувофиқ ҳаражатлар сарфини амалга ошириб бориши лозим. Фермер хўжаликларида буғдой етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш учун бир қатор кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Ҳосилдорлик – ялпи ҳосилнинг центнер ҳисобидаги қийматини буғдой экилган майдонга нисбати орқали топилиб, ҳар бир гектар ерда хўжалик бўйича ўртача қанча миқдорда ғалла етиштирилганлигини билдиради.

Ялпи маҳсулот етиштирилган ялпи ҳосилни 1 ц буғдойнинг ҳарид баҳосига кўпайтириш орқали аниқланади. Буғдой ҳарид баҳоси, топшириладиган доннинг синфига ва навига боғлиқ ҳолда табақалашган бўлади. Доннинг ҳарид баҳоси турли йиллардаги жаҳон бозоридаги нархи, инфляция даражаси, жорий йилдаги табиий-иқлим шароитига мос ҳолда сарфланган ўртача ҳаражатларни ҳисобга олган ҳолда давлат тайёрлов ташкилотлари томонидан шакллантирилади. Фермер хўжалигининг ялпи маҳсулоти минг сўм ҳисобида ифодаланади.

Фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги ҳақида масала кўрилганда, «Самара» ва «Самарадорлик» - тушунчаларининг бир хил эмаслигини кўзда тутиш керак. «Самара» термини қандайдир жараённинг натижасини билдиради. Умумий кўринишда ҳар

қандай ишлаб чиқаришнинг самараси шаклида унинг вазифаси – ишлаб чиқаришнинг мақсадини амалга оширувчи пировард маҳсулот юзага чиқади. Бир томондан, у ўз таркибига маълум даврдаги ҳаракатдаги ишлаб чиқариш ресурсларининг моддий натижаси йиғиндисини олади, бошқа томондан – ишлаб чиқаришнинг пировард мақсади фақат бевосита ишлаб чиқарилган моддий бойликларнинг ҳажмида мужассамлашган бўлади.

«Самара»- қишлоқ хўжалик маҳсулотлари шаклида (натура ва пулда) ишлаб чиқариш ресурси, харажат, фойда сферасида эса иқтисодий, шунингдек ходимларнинг яшаш ва ишлаш шароитини ҳам акс эттирувчи социал ўсиш бўлиши мумкин.

Лекин самара қанчалик муҳим бўлса ҳам, ўз-ўзидан кишининг меҳнат фаолиятини тўлиқ характерламайди, қандай ресурс (харажатлар)лар эвазига олинганлигини кўрсатмайди. Бир хил самара турли усул билан, ресурслардан турлича даражада фойдаланиш орқали олинган бўлиши мумкин ва аксинча, бир хил ресурс(харажат)лар турли самара бериши мумкин. Шунинг учун эришилган самарани шу самарани олишда қатнашган ресурслар(харажатлар) билан таққослаш зарурияти келиб чиқади.

Фермер хўжалигидаги етиштирилган доннинг ялпи маҳсулоти билан ишлаб чиқариш харажатларини фарқи хўжаликнинг ғаллачиликдаги фойдасини беради. Фойда ҳам минг сўм ҳисобида ўлчанади.

Фермер хўжалиги аъзоларига тўланган иш ҳақи моҳиятан олиб қаралганда хўжаликнинг ўзида қолади. Чунки фермер хўжалиги – оила аъзоларининг ва ёлланма ишчиларнинг меҳнати эвазига қишлоқ хўжалиги маҳсулот етиштирувчи субъект ҳисобланади. Шунинг учун ажратилган иш ҳақини фойда миқдorigа қўшиш орқали фермер даромадани топиш мумкин.

Фермер хўжалигида буғдой етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи якуний кўрсаткич рентабеллик бўлиб, фермер хўжалигининг ғаллачиликдаги фойдасини жами ишлаб чиқариш харажатларига нисбатини фоиз ҳисобида олинганидир. Рентабеллик даражаси бир бирлик ишлаб чиқариш харажатлари эвазига қанча фойда олинганини билдиради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг

хозирги босқичида такрор ишлаб чиқаришни таъминлай оладиган оптимал рентабеллик даражаси 45-50%ни ташкил этиши мақсадга мувофиқдир.

Бундан ташқари, фермер хўжалигининг ўртача 1 гектар экин майдонига тўғри келувчи ишлаб чиқариш ҳаражатлари, ялпи маҳсулот ва даромад ҳам самарадорликни аниқлашга асос бўлиши мумкин.

Фермер хўжалигидаги ўртача 1 ходим ҳисобига тўғри келган ялпи маҳсулот ва иш ҳақи хўжаликни бошқа илғор фермер хўжаликлари билан таққослаган ҳолда ўрганиш учун имконият беради.

Республика шароитида ғаллачиликнинг барқарор социал-иқтисодий самарадорлигини ошириш учун даставвал барча турдаги ғалла экинлари ҳосилдорлигини оширишнинг реал имкониятларидан тўлароқ фойдаланиш зарур. Бу борада илғор корхоналарда анчагина ютуқлар қўлга киритилган.

Барқарор юқори ҳосил олиш комплекс технологик ишларни сифатли ва қисқа муддатларда бажаришни талаб этади.

Кузги бошоқли ғалла сифатли ҳайдалган ерларга оптимал муддатларда экилади. Кўпчилик буғдой навларини сентябрнинг охиридан иккинчи ўн кунлигида экиш тавсия этилади. Улар эртароқ экилганда қиш тушгунча найчалаш фазасига ўтиши мумкин. Қиш мавсуми нисбатан илиқ келган йиллари улар ўсишини давом эттиради ва бошоқлаш фазасини тезлаштиради. Республикамизда серҳосил, касалликларга, зараркунандаларга, ётиб қолишга, табиатнинг бошқа ноқулай омилларига чидамли, дон сифати юқори буғдой ва арпанинг суғориладиган ерларда экишга мўлжалланган интенсив типдаги навларини экиш тавсия этилади ва фойдали ҳисобланади.

**2 -БОБ БЎЗ ТУМАНИДАГИ БЎЗ ХОСИЛДОРИ ФЕРМЕР
ХЎЖАЛИГИНИ ИҚТИСОДИЙ ЖИХАТДАН
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА ТАХЛИЛИ**

**2.1. Бўз хосилдори фермер хўжалигини жойлашган ўрни ва
тупроқ-иқлим шароити.**

Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалиги 2006 йилдаги 26 декабрь кундаги Бўз туман ҳокимининг 720-к сонли қарори асосида ташкил этилган. Бўз хосилдори фермер хўжалиги Андижон вилоятининг Бўз туманида жойлашган бўлиб, уни умумий майдони ўша йилда 62,72 гектарни ташил этган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 6 октябрдаги «Фермер хўжаликлари фаолиятини юритишда ер участкалари миқдорини мақбуллаштириш чораларини кўриш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш бўйича махсус комиссия ташкил этиш тўғрисида»ги Ф-3077-сонли ва 2009 йил 12 октябрдаги «Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонларининг янада мақбуллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3287-сонли Фармойишлари асосида амалга оширилган тадибрлар натижасида Бўз хосилдори фермер хўжалигини ер майдони янада кенгайтирилиб унга 28,3 гектар қўшимча ер участкаси берилди.

Қўшимча ер участкасини берилиши тўғрисида 2008 йилнинг 16 ноябрь кундаги туман ҳокимининг 582-К сонли қарори чиқди. Натижада уни умумий майдони 34,42 гектардан 62,72 гектарга етказилди.

Фермер хўжалигини 62,72 гектар умумий ер майдонидан 54,1 гектари экин майдонини ташкил этади. Уни 33,1 гектарига пахта ва қолган 21 гектарига буғдой дон экилди.

Ер участкаси Бўз хосилдори фермер хўжалигига 49 йил муддатга ижарага берилган. Амалдаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар асосида фермер хўжалиги билан туман ҳокимлиги билан ер бўйича ижара шартномаси тузилган бўлиб, унда томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўла акс

этирилган. Ер бўйича барча келишмовчиликлар ер шартномаси асосида ҳал қилинади.

Бўз хосилдори фермер хўжалигини моддий-техника базаси қуйидагича. Уни бир дона МТЗ-80 хусусий техникаси ва лизинга олинган ТТЗ-100 русўмли техникаси мавжуд. Ҳар икала чопиқ техникаси уни ишлатиш учун зарур бўлган барча қишлоқ хўжалик машиналари билан таъминланган.

1-жадвалда фермер хўжалигига ижарага берилган ер участкаларини тупроқ тўғрисидаги маълумотлар берилган. Фермер хўжалигининг 49 йил муддатга ижарага олинган жами 62,72 гектар ер участкаси, бўлиб шундан экин майдони 54,1 гектарни ташкил этади. Жумладан 4 та суғориш картасидан иборат бўлиб ўртача бир картанинг ҳажми 13,5 гектарга тенг.

Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигига ижарага берилган ер участкаларининг тупроқ бонитет баллари тўғрисидаги маълумотга кўра 4-кадастр 7-синфга яъни 65 бонитет балларга тўғри келади.

Фермер хўжалигининг ер участкаси текисликда жойлашган бўлиб, мелиоратив ҳолати яхши, ер ости сувлари 2-3 метр чуқурликда жойлашган, ерлари шўрланмаган. Фермер хўжалигининг учала суғориш карталари тўла капитал таъмирланиб текисланган бўлиб, уларни бир текисда суғориш имкони мавжуд. Унумдорлиги нисбатан олганди юқори ҳисобланади.

Фермер хўжалигининг экин майдони суғорма сувлар билан таъминланиши яхши.

Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигини ер майдонларини Зилол машъал сув сувдан фойдаланувчилар уюшмаси орқали суғоришмоқда. Ҳозирги кунда сув билан таъминланганлик ҳолати 96% ни ташкил этади.

**Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигига ижарага
берилган ер участкаларининг тупроқ бонитет
баллари тўғрисидаги маълумот**

1-жадвал

Т \р	Ер участкалари		Бонитет Баллари	Ер майдони	Ўртача бонитет балл	Карта лар сони
	Кадастр гурухи	Синф				
1	1кадастр гурухи	1-синф	0 дан 10гача			
		2-синф	11 дан 20гача			
2	2кадастр гурухи	3-синф	21 дан 30гача			
		4-синф	31 дан 40гача			
3	3кадастр гурухи	5-синф	41 дан 50гача			
		6-синф	51 дан 60гача			
4	4кадастр гурухи	7-синф	61дан 70гача	54,1	65	4
		8-синф	71 дан 80гача			
5	5кадастр гурухи	9-синф	81 дан 90гача			
		10-синф	91дан 100гача			

«Бўз хосилдори» фермер хўжалиги жойлашаган ҳудуднинг табиий иқлим шароити кескин континентал бўлиб ёзи иссиқ, қиши эса нисбатан олганда совуқдир. Ёз ойларида ҳавонинг ҳарорати +36 - 40 да ражага кўтарилса. Қиш ойларида ҳавонинг совуқлиги -12 – 16 даражагача айрим йилларда эса юқори бўлади. Жумладан ҳисобот йилида ҳавонинг совуқлиги – 20 даражага пасайди. Қиш ойларида ҳавонинг ҳарорати кескин пасайиб кетиши аҳоли учун маълум даражада қийинчилик туғдирган бўлса ҳам, лекин далалар бир қатор зарарли ҳашоратлардан тўла тозаланди.

Фермер хўжалигига берилган ер участкаларидан қатъий белгиланган мақсадда фойдаланилиши лозим. Улар хусусийлаштирилиши, шунингдек олди-сотди, гаров, ҳадя, айирбошлаш объекти бўлиши ва иккиламчи ижарага берилиши мумкин эмас.

**Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигининг экин
майdonи ва уни таркиби.**

2-жадвал

т\р	Кўрсаткичлар	Ўлчов бир- лиги	2012 й.	%	2013й	%	2014й	%	2014 й.да 2012 й.га нисбатан, %
1	Жами экин майdonи	Га	54,1	100	54,1	100	54,1	100	100,0
1.1	шундан: Пахта	га	33	61,0	32	59,1	32	59,1	97,0
	Ҳосилдорлик	ц\ га	32,1		36,7		37,0		115,3
	Ялпи ҳосил	ц	1059,3		1174,4		1184,0		111,8
1.2	Дон	га	21,1	39,0	22,1	40,9	22,1	40,9	104,7
	Ҳосилдорлик	ц\ га	55,9		55,3		68,3		122,2
	Ялпи ҳосил	ц	1179,5		1222,1		1509,4		128,0
2.	Ходимлар сони	нафар	27	100	27	100	27	100	100,0
2.1.	Пахтачиликда	нафар	22	81,5	21	77,8	21	77,8	95,5
	Дончиликда	нафар	5	18,5	6	22,2	6	22,2	120,0
3	Ерни бонитет бали	балл	65		65		65		

2-жадвалда «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигини экин майдони ва уни таркиби акс эттирилган.

Жадвал маълумотларига кўра хўжаликнинг 54,1 гектар экин майдони бўлиб, ҳисобот йилида уни 32 гектарига пахта қолган 22,1 гектарига буғдой дони экилган.

Ҳосилдорликни охириги уч йил ичида фермер хўжалигини тажрибасини ортиб бориши ҳисобига ўсиб борганлигини гувоҳи бўлган ҳолда, ялпи ҳосил ҳосилдорликни ошиши ҳисобига ортиб бормоқда.

Фермер хўжалиги маълумотларини ўрганиш ва таҳлил этиш шуни кўрсатадики, оилавий асосда ташкил этилган бўлиб, унинг барча аъзолари хўжалик бошлиғи М.Қундузалиевнинг яқин қариндош уруғлари бўлиб ҳисобланади.

3-жадвалда фермер хўжалигининг ходимлари ва уларнинг таркиби тўғрисидаги маълумотлар акс эттирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики фермер хўжалигида фаолият кўрсатаётган ходимларнинг умумий сони 27 нафарни ташкил этиб улардан 4 нафари аъзолар, қолган 23 нафари эса шартнома асосида ишлаётганлардир.

3-жадвал

**Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигини аъзолари ва
уларнинг таркиби тўғрисида маълумот.**

T/ p	Аъзолар исми шарифи	Туғил ган йили	Иш ста- Жи	Маълу Моти	Касби	Фермер хўжалиги бошлиғига қариндош- уруғчилик алоқаси	Қўшимча эгалла ган касби
1	М. Қундузалиев	1963	30	Олий	пиллакор	ўзи	шафёр
2	Қундузалиев Тўлқинжон	1987	5	Олий	иш юругувчи	ўғли	аграном
3	Қундузалиева Холтожихон	1965	18	Олий	Ошпаз	хотини	ўқитивчи
4	Қундузалиева Мохинур	1993	10	ўрта махсус	Ишчи	қизи	чевар
5	Турсунов Омад	1975	14	Ўрта	Ишчи	-	-
6	Йулчиев Хайрулло	1986	4	Ўрта	Ишчи	-	-
7	Бекжонов Бунёт	1985	4	Ўрта	Ишчи	-	-
8	Солиев Санжар	1968	25	Ўрта	Ишчи	-	-
9	Махмудов Дилшод	1980	8	Ўрта	Ишчи	-	-
10	Усмонов Аббос	1982	11	Ўрта	Ишчи	-	-
11	Рахимов Жамшид	1978	13	Ўрта	Ишчи	-	-
12	Халилов Шароф	1972	20	Ўрта	Ишчи	-	шафёр
13	Умаров Жасур	1976	15	Ўрта	Ишчи	-	шафёр
19	Маликова Арофат	1983	8	Ўрта	Ишчи	-	-
20	Фарходова Умида	1986	5	Ўрта	Ишчи	-	-
27	Маликова Рашида	1969	16	Ўрта	Ишчи	-	ҳамшира

Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалиги раҳбари М.Қундузалиев Бўз вилоятининг Бўз туманидаги Қўштепа Сарой қишлоқ фуқоролар йиғинида 1963 йилда туғилган. Тошкент Аграр университетини тамомлаган. М.Қундузалиев Бўз туманидаги Пиллачилик корхонасида мутахассис ва кейинчалик мудир лавозимида фаолият юритган ва 2006 йилдан бошлаб «Бўз хосилдори» фермер хўжалигини бошлиғи бўлиб ишламоқда.

Фермер хўжалигини истиқболдаги ривожланиши кўп жиҳатдан уни жамоасининг касбий тайёргарлиги ва хўжааликдаги мутахассис кадрлардан қай даражада самарали фойдаланишига боғлиқдир. Юқоридагаларни ҳисобга олиб фермер хўжалигида аъзоларнинг касбий тайёргарлигини ва маълумотини ошириш чора тadbирларининг кўриш ўта долзарб масала ҳисобланади. Бу соҳада фермер хўжалиги махсус дастур тузиб уни босқичма- босқич амалга оширилишини таъминланиши лозим, акс ҳолда фермер хўжалигини замон талабларига мос ҳолда ривожлантириш ҳамда уни техник технологик ва иқтисодий мустақиллигини тўла таъминлаш масаласини ижобий ҳал этиш имконияти бўлмайди.

«Бўз хосилдори» фермер хўжалигининг ҳисобчиси вазифасини фермер хўжалигини бошлиғи, яъни М.Қундузалиевнинг ўзи бажаради. Фермер хўжалигининг барча ишчилари яқдил равишда ўз меҳнати натижасидан манфаатдор бўлишини англаган ҳолда пахта ва ғалладан юқори ҳосил етиштиришга интиломоқдалар.

Фермер хўжалигидаги агротехник тadbирларни ўз вақтида ва сифатли амалга оширишда сувчи, механизатор ва агроном каби малакали ходимларга эҳтиёжи бор. Сабаби кўплаб ходимлар махсус тайёргарликка эга эмас. Натижада хўжалик четдан шартнома асосида малакали ходимларни жалб этган. «Бўз хосилдори» фермер хўжалигини аъзоларини қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш жараёни бўйича касбий тайёргарлигини ошириш зарур.

2.2. Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигида бугдой етиштиришдаги иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили.

Биз амалиёт ўтаган Бўз вилояти Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигида маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган барча муносабатлар ҳамма талабларга жавоб бера оладиган даражадаги шартномалар асосида амалга оширилар эккан.

Жумладан Пахта тозалаш заводи билан, дон маҳсулотларини қабул қилиш корхонаси билан, фермер хўжалиги туман ОАЖ МТПсидан ҳамда Ўзагрокимё ташкилотлари билан биргаликда, Пиллакашлик корхонаси ҳамда нефтбаза билан 1 йиллик шартномалар имзолаб ўз вақтида бажариб келишмоқда.

Фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш ва бошқарув жараёнида амалдаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлардан самарали фойдаланилгани туфайли охириги йилларда барча сохалар қатори қишлоқ хўжалик соҳасида ҳам айтарли ижобий натижаларга эришиб келинмоқда. Буни биз «Бўз хосилдори» фермер хўжалигининг охириги 3 йил мобайнидаги иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларида яққол кўришимиз мумкин.

Фермер хўжалигининг ривожланиши имкониятлари куп жихатдан унинг иқтисодий самарадорлигига боғлиқдир. Иқтисодий самарадорликка мавжуд ресурслардан тежаб-тергаб оқилона фойдаланиш асосидагина эришиш мумкин.

Фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш ва бошқарув жараёнида амалдаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлардан самарали фойдаланилгани туфайли охириги йилларда барча сохалар қатори қишлоқ хўжалик соҳасида ҳам айтарли ижобий натижаларга эришиб келинмоқда. Буни биз Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигининг охириги уч йил мобайнидаги иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларида яққол кўришимиз мумкин. Фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ҳақидаги батафсил маълумотлар 4- жадвалда келтирилган.

4-жадвал

**Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигининг иқтисодий
самарадорлиги**

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012 й	2013 й	2014 й	2014йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	54,1	54,1	54,1	100,0
	а) пахта	га	33	32	32	97,0
	б) бугдой	га	21,1	22,1	22,1	104,7
2	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	102094,6	119269,0	137055,6	134,2
	Шундан иш хақи	м.с	30058,3	32691,1	36725,4	122,2
3	Ходимлар сони	Нафар	27	27	27	100,0
4	Ялпи махсулот	м.с	119965,7	141531,9	165268,5	137,8
5	Фойда	м.с	17871,2	22262,9	28212,9	157,9
6	Фермер даромади	м.с	47929,5	54953,9	64938,2	135,5
7	1га хисобига: а)ялпи махсулот	м.с	2217,5	2616,1	3054,9	137,8
	б) фермер даро мадии	м.с	885,9	1015,8	1200,3	135,5
8	1ходим хисобига: а)ялпи махсулот	м.с	4443,2	5241,9	6121,1	137,8
	б) иш хақи	м.с	1113,3	1210,8	1360,2	122,2
9	Рентабеллик	%	17,5	18,7	20,6	3,1

4-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида қишлоқ хўжалик махсулотларини ишлаб чиқаришнинг иқтисодий кўрсаткичлари бир оз яхшиланган. Буни биз иқтисодий самарадорликни яқунловчи кўрсаткичи хисобланган рентабеллик

даражасини 17,5 ва 20,6 фоизли кўрсаткичидан яққол кўришимиз мумкин. Яъни таҳлил даврида рентабеллик 3,1 фоизли кўрсаткичга яхшиланган. Бунинг асосий омили охириги уч йил мобайнида маҳсулот ишлаб чиқариш жараенида ялпи маҳсулотнинг ўсиш даражаси ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиш даражасидан устун бўлганлигидир.

1 гектар экин майдони ҳисобига олинган ялпи маҳсулот ва ишлаб чиқариш харажатлари 37,8% ҳамда 34,2% га ошган. 1 ходим ҳисобига олинган ялпи маҳсулот 37,8% ҳамда иш ҳақи 22,2% га кўтарилган.

Рельефи текисликлардаги майдонларда жойлашган ушбу фермер хўжалигининг рентабеллик даражаси пастроқ бўлиб, шу даврда 17,5 фоиздан 20,6 фоизга яъни +3,1 даражага кўпайган. Лекин фермер хўжалигида юқорида келтирилган иқтисодий кўрсаткичлар асосидаги эришилган самарадорлик кўрсаткичлари хали талаб даражасидадир, бу кўрсаткичлар оптимал самарадорликни тўла таъминламайди. Фермер хўжалиги ишлаб чиқаришида оптимал самарадорликка эришиш рентабелликни камида 35-40 фоиз бўлишини тақозо этади. Шу нуқтаи назардан қараганимизда фермер хўжалигида иқтисодий самарадорликни нафақат оптимал даражага етказиш, балки ундан ҳам юқори даражаларга кўтариш билан боғлиқ бўлган чора тадбирларни амалга ошириш талаб этилади.

Фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида ялпи маҳсулот 37,8%, фойданинг ўсиши 57,9% ва бир ходим ҳисобига ялпи маҳсулот миқдори 37,8 фоизга ўсган. Юқоридаги келтирилган натижалар фермер хўжалигида аграр соҳада ўтказилаётган иқтисодий ислохотларни изчиллик билан амалга ошириб борилаётганлигидан далолат беради.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасида босқичма босқич амалга оширилаётган навбатдаги ислохотлар ўзининг ижобий самарасини бера бошлади. Қишлоқ хўжалигидаги хусусий мулкчиликнинг қалдирғочларидан бўлган фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги бир нечта кўрсаткичлар ёрдамида аниқланади. Бунинг учун ялпи маҳсулот, ишлаб чиқариш харажатлари ва хўжалик фаолияти натижасида олинган фойда асос

бўлади. Рентабеллик даражасини фойданинг ишлаб чиқариш харажатларига нисбати орқали топилишини инобатга оладиган бўлсак, равшан бўладики, фойданинг даражаси юқори ва харажатларнинг нисбатан паст даражада бўлиши талаб этилади.

Хар қандай кишлоқ хўжалиги маҳсулотини, жумладан ғаллани етиштириш учун моддий-техника ресурсларидан, ер, сув ва меҳнат ресурсларидан фойдаланилади. Буғдой етиштиришнинг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини таҳлил қилиш фермер хўжалигининг маҳсулот етиштириш ва реализация қилишга сарфланадиган барча харажатларининг пулдаги ифодаси бўлган таннархни аниқлашдан бошланади. Шу сабабли маҳсулот таннархи энг муҳим иқтисодий категориялардан бири бўлиб, фермер хўжалигининг ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятининг ижобий ёки салбий томонларини ўзида акс эттиради.

Хулоса қилиб айтилганда, фермер хўжалиги ўзи етиштирган пахта хом ашёсини ва буғдой донини сотишдан олган фойдаси ҳисобидан ўз ходимларини моддий жиҳатдан рағбатлантириш, ижтимоий ва маданий иншоотларни барпо этиш ҳамда ишлаб чиқаришни кенгайтириш фондларини амалдаги меъёрларга мос ҳолда шакллантира олиши лозим. Демак, фермер хўжалигини фойдаси уни барқарор ривожланиши учун зарур бўлган учта асосий фондларни тўла шакллантиришга етиши керак. Шундагина хўжалик пахтачиликни ва ғаллачиликни жадал ривожлантириш асосида уни иқтисодий самарадорлигини талаб даражасига етказиши мумкин.

Хўжаликнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашда асосий омиллардан бири ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобланади. Маҳсулот бирлигига тўғри келувчи ишлаб чиқариш харажатлари қанча кам бўлса, самарадорлик шунча юқори бўлади.

Маълумки, пахта етиштиришда фермер хўжаликларида унинг таннархига кирувчи моддий харажатлар, иш ҳақи, ижтимоий ажратмалар, асосий воситаларнинг эскиришига амортизация ажратмалари ва бошқа

ҳаражатлар сарфланади. Пахтачиликдаги ишлаб чиқариш ҳаражатларининг батафсил тавсифи Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган «Маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳаражатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом»да келтирилган.

Хўжаликда минерал ва органик ўғитлардан илмий асосланган тавсияларга асосан фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда. Бундан ташқари қиш ойларида хўжалик аъзоларининг ва маҳалла фуқароларининг уйларида органик ўғитларни чиқариб, январ-феврал ойларида хўжалик майдонларига солиш керак.

Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги бир нечта кўрсаткичлар ёрдамида аниқланади. Бунинг учун ялпи маҳсулот, ишлаб чиқариш ҳаражатлари ва хўжалик фаолияти натижасида олинган фойда асос бўлади. Рентабеллик даражасини фойданинг ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбати орқали топилишини инобатга оладиган бўлсак, равшан бўладики, фойданинг даражаси юқори ва ҳаражатларнинг нисбатан паст даражада бўлиши талаб этилади. Мазкур фермер хўжалиги охириги йилларда буғдойнинг Таня навини товар дон сифатида муваффақиятли етиштириб келмоқда.

Асл моҳиятини олиб қаралганда фермер хўжалиги аъзолари асосан ўз оила аъзолари бўлганлиги учун ишлаб чиқариш ҳаражатлари таркибидаги иш ҳақи фермер хўжалигининг ўзида қолади, деб айтиш мумкин. Шунинг учун иш ҳақини фойдага қўшиш натижасида фермер хўжалигининг даромадини аниқлаш мумкин.

Навбатдаги жадвалда Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигининг буғдой етиштириш бўйича иқтисодий самарадорлиги келтирилган.

**Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигининг бугдой
етиштириш бўйича иқтисодий самарадорлиги**

№	Кўрсаткичлар	ўлчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	Га	21,1	22,1	22,1	104,7
2	Хосилдорлик	ц/га	55,9	55,3	68,3	122,2
3	Ялпи хосил	Ц	1179,49	1222,1	1509,4	128,0
4	Ишлаб чиқариш хара- жатлари	м.с	29463,7	32398,7	45177,2	153,3
	Шундан иш хаки	м.с	7542,7	6803,7	9713,1	128,8
5	Ходимлар сони	Нафар	5	6	6	120,0
6	Ялпи маҳсулот	м.с	41041,5	45713,8	63845,9	155,6
7	Фойда	м.с	11577,9	13315,1	18668,6	161,2
8	Фермер даромади	м.с	19120,6	20118,8	28381,7	148,4
9	1ц бугдойни таннархи	Сумм	24980	26510	29930	119,8
10	1ц бугдойни сотиш баҳоси	Сумм	34796	37405	42298	121,6
11	1 га хисобига: а) ялпи маҳсулот	м.с	1945,1	2068,5	2889,0	148,5
	б) харажатлар	м.с	1396,4	1466,0	2044,2	146,4
	б) фермер даромади	м.с	906,2	910,4	1284,2	141,7
12	1 ходим хисобига: а) ялпи маҳсулот	м.с	8208,3	7619,0	10641,0	129,6
	б) иш хаки	м.с	1508,5	1134,0	1618,9	107,3
13	Рентабеллик	%	39,3	41,1	41,3	2,0

Маълумки, ғаллачиликда пахтачиликдагига қараганда анча кам меҳнат сарфи талаб этилади. Шунинг учун хўжаликдаги мавжуд 27 нафар ходимнинг 6 нафаригина ёки 22,2 фоизи буғдой етиштиришдаги агротехник тадбирларни амалга ошириш учун жалб қилинган.

«Бўз хосилдори» фермер хўжалигининг ғаллачилик тармоғида ишлаш учун жалб этилган 6 нафар ишчининг ўртача ҳар бирига тўғри келувчи ялпи маҳсулот ҳажми 2012 йилдаги 8208,3 минг сўмдан 2014 йилда 10641 минг сўмга етган ёки 29,6% га ортган.

Юқоридаги барча кўрсаткичларни умумлаштирган ҳолда ғаллачиликда якуний иқтисодий самарадорлик кўрсаткичи бўлган рентабелликни аниқлаш мумкин. Фермер хўжалигининг ғаллачиликдан олган фойдасини жами ишлаб чиқариш харажатларига нисбатини фоиз ҳисобида олиш натижасида рентабеллик даражаси 2012 йилдаги 39,3% даражадан 2014 йилда 41,3% га етган.

Бу кўрсаткичнинг яхшиланиши сабаби юқорида таъкидланганидек, ялпи маҳсулот ҳажмини ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан устун даражада ўсиши ҳисобланади. Аммо бу ҳали кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини таъминлай олмайди. Ҳозирги шароитда оптимал рентабеллик бўлган 50-55%ли рентабеллик даражасига эришиш учун ҳали имкониятлар мавжуд.

Хўжаликнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашда асосий омиллардан бири ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобланади. Маҳсулот бирлигига тўғри келувчи ишлаб чиқариш харажатлари қанча кам бўлса, самарадорлик шунча юқори бўлади.

Навбатдаги 6-жадвалда Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигининг буғдой етиштириш бўйича харажат турлари акс эттирилган.

6-жадвал.

**Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хужалигида етиштирилган
бугдой таннархи ва уни харажат турлари бўйича тақсимланиши**

№	Харажатлар тури	2012	%	2013	%	2014	%
1	Моддий харажатлар	18238,0	61,9	21707,1	67	30223,6	66,9
	а) уруглик	3388,3	11,5	3887,8	12	5240,6	11,6
	б) угитлар	5067,7	17,2	5993,8	18,5	8086,7	17,9
	в) Ё.М.М	3476,7	11,8	3985,0	12,3	5647,2	12,5
	г) иш ва хизматлар	4419,5	15	5896,6	18,2	8357,8	18,5
	д) бошка моддий харажатлар	1885,7	6,4	1943,9	6	2891,3	6,4
2	Мехнат хаки харажатлари	7542,7	25,6	6803,7	21	9713,1	21,5
	Ижтимоий ажратмалар	1237,5	4,2	1295,9	4	1942,6	4,3
4.	Асосий воситалар ва но-моддий активларни Эскириши	1119,6	3.8	1295,9	4	1581,2	3,5
5	Бошка харажатлар	1325,9	4,5	1295,9	4	1716,7	3,8
	Жами	29463,7	100	32398,7	100	45177,2	100

Қишлоқ хўжалиги экинлари жумладан буғдой дони етиштириш учун илмий асосланган агротехника чора-тадбирлари ишлаб чиқилган ва амалиётга тавсия этилган. Унга кўра ўз муддатларида тупроқни экишга тайёрлаш, экиш, ўғитлаш, суғориш, зараркундалардан химоя қилиш зарур бўлади. Бундан ташқари иш хақи, ижтимоий ажратмалар, амортизация фондига тўловлар ҳам мавжуд. Буларнинг барча маълум даражадаги харажатларни талаб қилади.

Ислохотларнинг ҳозирги босқичида, эркин нархлар амал қилувчи бозор иқтисодиётида моддий –техника ресурсларининг нархлари ва ўз навбатида буғдой ишлаб чиқариш харажатлари объектив тарзда ўсиб боришини келтириб чиқаради.

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг ҳозирги босқичида ишлаб чиқариш харажатларининг мунтазам ортиб бориши қонуниятли жараён дир.

«Бўз хосилдори» фермер хўжалигида буғдой етиштириш харажатлари барча элементлари бўйича 2012 йилга нисбатан кескин ўсган бўлсада, ялпи маҳсулотнинг ундан юқорирок даражада ошиши ҳисобига юқори рентабеллик даражасига эришилган. Жами ишлаб чиқариш харажатларини етиштирилган ялпи ҳосил миқдорида бўлиш натижасида бир центнер буғдой ҳосилининг таннарни келиб чиқади.

Юқорида таъкидланганидек, «Бўз хосилдори» фермер хўжалиги рельефи текис зонада жойлашган ва суғориш ҳам оқова сувлар ёрдамида амалга оширилади. Бўз туманида ғаллачилик тармоғида ўртача 66,2ц/га ҳосилдорликка эришилган ҳолда 39,6% рентабелликка эришилганини ҳисобга олсак, биз таҳлил қилаётган хўжаликдаги ғаллачилик тармоғида иқтисодий кўрсаткичлар талаб даражасидадир. Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда «Бўз хосилдори» фермер хўжалигида махсус дастур асосида ғаллачиликнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш чора-тадбирларини кўриш янада иқтисодий самарадорлигини оширишга олиб келади.

**Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигини
Бўз тумани билан бугдой етиштириш харажатларининг солиштирма
иқтисодий кўрсаткичлари
(2014 йил)**

№	Харажатлар тури	Бўз тумани фермер хўжаликлари, млн сўм		Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалиги, минг сўм	
		2014 й	%	2014 й	%
1	Моддий харажатлар	4912,4	52,5	30223,6	66,9
	а) уруглик	449,1	4,8	5240,6	11,6
	б) угитлар	1908,8	20,4	8086,7	17,9
	в) Ё.М.М	1403,6	15	5647,2	12,5
	г) иш ва хизматлар	692,4	7,4	8357,8	18,5
	д) бошка моддий харажатлар	458,5	4,9	2891,3	6,4
2	Мехнат хаки харажатлари	2591,9	27,7	9713,1	21,5
3	Ижтимоий ажратмалар	935,7	10	1942,6	4,3
4	Асосий воситалар ва но-моддий активларни эски- риши	93,6	1	1581,2	3,5
5	Бошка харажатлар	823,4	8,8	1716,7	3,8
	Жами	9357	100	45177,2	100

7-жадвалда Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигини Бўз тумани билан бугдой етиштириш харажатларининг солиштирма иқтисодий кўрсаткичлари (2014 йил) акс эттирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики харажатларнинг салмоқли қисмини ташкил этадиган харажатлар қисми бу моддий харажатлардир. Бўз туманида моддий харажатларнинг жами ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан 52.5 фоизни, Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигини моддий харажатларнинг жами ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан 66.9 фоизни ташкил этган. Лекин меҳнат жараёнини тўғри йўлга қўйганлиги ва мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланганлиги сабабли иш ҳақи харажатлари Бўз туманига нисбатан камроқ кўрсаткични ташкил этган. Бўз туманида иш ҳақи харажатлари жами ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан 27.7 фоизни, Бўз хосилдори фермер хўжалигини иш ҳақи харажатлари жами ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан 21.5 фоизни ташкил этган.

Юқорида таъкидланганидек, «Бўз хосилдори» фермер хўжалиги рельефи текис зонада жойлашган ва суғориш ҳам оқома сувлар ёрдамида амалга оширилади. Бўз туманида ғаллачилик тармоғида ўртача 66,2ц/га хосилдорликка эришилган ҳолда 39,6% рентабелликка эришилганини ҳисобга олсак, биз таҳлил қилаётган хўжаликдаги ғаллачилик тармоғида иқтисодий кўрсаткичлар талаб даражасидадир. Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда «Бўз хосилдори» фермер хўжалигида махсус дастур асосида ғаллачиликнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш чора-тадбирларини кўриш янада иқтисодий самарадорлигини оширишга олиб келади.

**Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигини
Бўз тумани билан бугдой етиштиришнинг солиштирма
иқтисодий курсаткичлари
(2014 йил)**

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Бўз тумани буйича ўртача	Бўз хосилдори фермер хўжалиги бўйича	%
1	Экин майдони	га.	4720	22	X
2	Хосилдорлик	ц\га	66,2	68,3	103,2
3	Ялпи хосил	центнер	312620	1509.4	X
4	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.сўм	9357000	45177,2	X
5	1 центнер пахтани таннари	Сўм	29930	29930	100,0
6	1 центнер пахтани сотиш бахоси	Сўм	41800	42298	101,2
7	Ялпи маҳсулот	м.сўм	13067000	63845,9	X
8	Фойда	м.сўм	3710000	18668,6	X
9	1 га хисобига:				
	А)харажатлар	м.сўм	1982,5	2053,5	103,6
	А) ялпи маҳсулот	м.сўм	2768	2902,1	104,8
	Б) фойда	м.сўм	785,5	848,6	108
11	Рентабеллик	%	39,6	41,3	1,7

Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигини буғдой етиштириш борасидаги ҳолатини Бўз туманининг буғдой етиштиришдаги ўртача маълумотлари билан солиштирганда қуйидаги хулосага келдик.

Бўз хосилдори фермер хўжалигида 2014 йилдаги хосилдорлик 1 гектар ерга ҳисобига 68,3 центнерни ташкил этиб, туманда эришилган хосилдорликка (66,2) нисбатан 103,2 фоизга юқори бўлган.

Бугунги кунда сифатли маҳсулот етиштириш иқтисодиётимизнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Чунки сифатли маҳсулот яратилса хўжаликлар ва бошқа ишлаб чиқарувчилар ўртасида маҳсулот рақобати вужудга келади. Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалиги ҳам буғдойни сотиш борасида туманга нисбатан бир оз юқори нархга сотишга эришди. Бунга сабаб буғдой маҳсулотини сифатли етиштирганлигидир. Бунга кўра Бўз туманида ўртача сотиш боҳоси 41800 сўмни, Бўз туманидаги Бўз хосилдори фермер хўжалигида бу кўрсаткич 42298 сўмни ташкил этиб, туманга нисбатан 101,2 фоизга оғир.

Шу билан бирга иқтисодий самарадорликни яқунловчи кўрсаткич ҳисобланган рентабеллик даражаси ҳам туманга нисбатан 1.7 даражага юқори, яъни туманнинг ўртача рентабеллиги 39,6, Бўз хосилдори фермер хўжалиги 41,3 даражага эришди.

3-БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ҒАЛЛАЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ ВА ХОСИЛДОРЛИКНИ ОШИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

3.1. Ғаллачиликнинг ривожланиши, ҳозирги ахvoli ва истиқболлари

Ғаллачилик ўсимликчиликнинг етакчи тармоғи ҳисобланади ва алоҳида халқ хўжалиги аҳамиятига эга. Ўзбекистон аҳолиси истеъмол этадиган озиқ-овқатларнинг катта каллория ҳамда оқсил ҳисобида олинган дон маҳсулотларининг ҳиссаси 50-60 фоизни ташкил этади. Республикада аҳоли жон бошига нон, вермишель, макарон, гуруч, мош, нўхат, ловия ва бошқа ғалла маҳсулотларидан тиббий меъёрларга нисбатан кўпроқ истеъмол қилинади. Озуқабоп донлардан, чорвадор олимлар томонидан аниқланган меъёрларда, озиқлантириш зотли чорва моллари потенциал маҳсулдорлиги имкониятларидан тўлароқ фойдаланишга шароит яратади. Дон озиқ-овқат саноати учун хом ашё ҳисобланади ва унинг ривожланиш даражасига бевосита таъсир кўрсатади.

Ғаллачиликнинг қўшимча маҳсулотлари (сомон, похол, поя ва х.к.)дан чорва озуқаси, тўшама органик ўғит, қоғоз ва бошқа саноат тармоқларида хом ашё сифатида фойдаланиш ҳам юқори иқтисодий самара беради. Дончиликнинг асосий ва қўшимча маҳсулотларини кўпайтириш ва сотишни ташкил этиш мамлакатнинг социал-иқтисодий ривожланиши ҳамда аҳолини арзон озиқ-овқат ва бошқа маҳсулотлар билан таъминлаш учун қулай шароит яратади. Ғаллачиликни интенсив ривожлантириш ер, сув ва бошқа ресурслар потенциалидан самарали фойдаланишга шароит яратади. Аммо, айрим тарихий даврларда Ўзбекистонда ғаллачиликнинг ривожланиш даражаси бозор иқтисодиёти ҳамда мустақил ривожланиш талабларига тўлароқ жавоб бермаган.

Ўзбекистонда 15-20 турдаги маданий ғалла экинлари 2,5-3 минг йиллардан буён экилади. Аммо, ғаллачиликнинг самарадорлигидан тўлароқ фойдаланиш айрим тарихий даврларда кескин тафовут қилади. Ўзбекистон

чор Россиясининг мустамлака минтақаси ҳамда ғалла махсулотларини олди-сотди жараёнлари паст ривожланган 1913 йилда жами қишлоқ хўжалиги экинларининг 70% и ғалла экинлари бўлган. Мамлакат бўйича ғалла экинининг 60,6 % и буғдой, 17,7% и арпа, 10,4% и шоли экинига тўғри келган. Ғалла экинларининг, шу жумладан асосий экинларнинг ўртача ҳосилдорлиги паст бўлган. Масалан, барча турдаги ғалла экинларининг ўртача ҳосилдорлиги 6,65 ц, шу жумладан: буғдой-6, шоли-13, макка-10,2 ц бўлган ҳолос.

Ҳосилдорликка комплекс омиллар таъсир этган, албатта ерни экишга тайёрлашда омовдан фойдаланилган, минерал ўғитлар солинмаган, буғдой экинининг асосий қисми кам суғориладиган ёки лалмикор майдонларда етиштирилган. Юқорида кўрсатилган даврда ғаллачиликда асосан экстенсив омовдан фойдаланилган. 1913 йилда аҳоли жон бошига 236 кг ғалла, шу жумладан 118 кг буғдой, 4,8 кг гуруч ишлаб чиқарилган. Бинобарин, республиканинг ўз дон махсулотлари ҳисобига аҳолини дон махсулотларига бўлган талабини қондириши бошқа тарихий даврларга нисбатан юқори даражада бўлган.

Социалистик ишлаб чиқариш муносабатлари ташкил топиши ва ривожланиши даврларида Ўзбекистонда ғаллачилик махсулотларини ишлаб чиқариш ва уларни истеъмол қилишда барқарорлик тубдан бузилган. Республика бўйича 1924 йилда 767 минг тонна, 1940 йилда 615 минг тонна, 1945 йилда 543 минг тонна, 1960 йилда 721 минг тонна яппи дон махсулотлари ишлаб чиқарилган ҳолос. Унинг аҳоли жон бошига миқдори 1913 йилга нисбатан 2,5-3 марта камайган.

Юқорида кўрсатилган тарихий даврларда (1924 йилдан ташқари) республика аҳолисининг ва чорвасининг дон ҳам омухта ем махсулотларига талаби СССР умумдавлат фонди ҳисобига тўлдирилган. Ўзбекистонда суғориладиган янги ерларни ўзлаштириш йилларида ғалла экинлари,

айниқса, шу ерларда юқори ҳосил берувчи экин-шоли майдони кенгайтирилди. Шу йилларда уларнинг ҳосилдорлиги ҳам ошди.

Ғалла ялпи маҳсулотини кўпайтириш омилларидан оқилона фойдаланиш натижасида суғориладиган ер ресурсларидан фойдаланиш ҳамда ғалла ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг рентабеллик даражаси кўтарилди. Ўзбекистонда мустақил ривожланиш йилларида ғаллачиликни тезроқ ривожлантириш комплекс чора-тадбирлари амалга оширилди. Масалан, 2000 йилда 1990 йилга нисбатан ғалла экин майдони 603,8 минг гектарга ёки 60 % га кенгайтирилди.

2014 йилда республика бўйича 8 миллион 50 минг тонна ялпи ғалла ҳосили олинди. Унинг кўпайиши гектаридан олинадиган ҳосилдорликни ошириш ҳисобига эришилди.

Республика бўйича ишлаб чиқарилган ғалланинг 80-85% ини буғдой ташкил қилади. Аҳолининг маҳсулотларга бўлган талаби республикада ишлаб чиқарилган. Чорва ҳайвонларининг тўйимли дон озуқаларига бўлган талабининг 10 % и республикада ишлаб чиқарилади, қолган қисми эса пахта кунжараси, шелухаси ва бошқа қўшимча ҳамда қолдиқ саноат маҳсулотлари билан тўлдирилади.

Республикада гуручга, сифатли унга, серҳосил навлар уруғига ва омукта емга бўлган талаби қисман жаҳон бозорларидан сотиб олинади. Бундай тажриба нормал жараёндир.

Истиқболда мамлакат аҳоли жон бошига ўртача 500 кг дан ишлаб чиқариш ғаллачилик тармоғининг социал-иқтисодий ҳамда сиёсий самарадорлигини оширади. Аммо, бу вазифани бошқариш ўта мураккаб жараён ҳисобланади. Шунинг учун дунё бозоридан айрим дон маҳсулотлари сотиб олиш давом этади.

Ўзбекистонда суғориладиган ғалла майдонларини кенгайтириш учун унумдорлиги юқори ер ва сув ресурслари чегараланган. Лалмикор ерларда ғаллачиликни ривожлантириш барқарор самара бермайди, айниқса,

курғоқчилик йиллари ҳосилдорлик бозор иқтисодиёти қонунлари ва механизмлари талабларига мос келмайди.

Республика шароитида ғаллачиликнинг барқарор социал-иқтисодий самарадорлигини ошириш учун даставвал барча турдаги ғалла экинлари ҳосилдорлигини оширишнинг реал имкониятларидан тўлароқ фойдаланиш зарур. Бу борада илғор корхоналарда анчагина ютуқлар қўлга киритилган.

Барқарор юқори ҳосил олиш комплекс технологик ишларни сифатли ва қисқа муддатларда бажаришни талаб этади. Фермер хўжаликларининг давлат билан иқтисодий муносабатлари давлат буюртмаси асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш соҳасида ҳам амалга оширилади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш учун давлат буюртмаси деҳқон учун фойдали бўлиб, давлат харид баҳолари энг муҳими қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган қисми учун белгиланадиган давлат харид нархлари рағбатлантирувчи кучга эга бўлиши ва корхоналар учун ишлаб чиқариш харажатларини қоплаб маълум бир миқдордаги фойда кўришига имкон яратиши лозим .

Давлат стратегик аҳамиятига эга бўлган қишлоқ хўжалик, маҳсулотлари-пахта ва ғалла (буғдой дони), шоли учун қишлоқ хўжалик корхоналарига давлат буюртмалари беради.

Давлат буюртмалари ҳажми қишлоқ хўжалик маҳсулотлари турлари бўйича қуйдагича ўрнатилган:

- буғдой учун режалаштирилган ҳосилнинг 50% миқдорида;

- пахта учун режалаштирилган ҳосилнинг 70% ини давлат харид нархларида ва қилган 30% ини эркин шартномавий нархларда сотиш.

Давлат буюртмаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 31декабрдаги ПФ-2165-сонли фармони билан ташкил этилган “Давлат эҳтиёжлари учун харид этиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан ҳисоб-китоб қилиш жамғармаси” маблағлари ҳисобидан амалга оширилади .

Давлат буюртмаси ҳажми туман ҳокимиятлари қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармалари томонидан ҳар бир хўжаликнинг ер майдони балл бонитетидан келиб чиқиб белгиланадиган ҳосилдорликдан белгиланади.

Давлат буюртмалари фермер хўжаликлари билан тузиладиган шартномалар орқали расмийлаштирилади. Шартномани давлат томонидан “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан ҳисоб-китоб жамғармаси”нинг тижорат агентлари ҳисобланадиган субъектлар:

- ғалла бўйича “Ўздонмаҳсулот” Давлат Акциядорлик жамиятининг жойларидаги бўлинмалари;

- пахта бўйича “Ўзпахтасаноатсотиш” Ассоциациясининг туманлардаги пахта тозалаш заводлари орқали расмийлаштириладилар.

Кузги бошоқли ғалла сифатли ҳайдалган ерларга оптимал муддатларда экилади. Кўпчилик буғдой навларини сентябрнинг охиридан иккинчи ўн кунлигида экиш тавсия этилади. Улар эртароқ экилганда қиш тушгунча найчалаш фазасига ўтиши мумкин. Қиш мавсуми нисбатан илиқ келган йиллари улар ўсишини давом эттиради ва бошоқлаш фазасини тезлаштиради.

Одатда, республиканинг шимолий минтақаларида оптимал экиш муддатлари эрта, жанубий вилоятларда кечроқ бўлади. Бунда ҳар бир вилоят, туман учун айрим навларнинг биологик хусусиятларини ҳисобга олиб оптимал экиш муддатларига аниқлик ҳам киргизилиши мумкин. Кўплаб ўтказилган тажрибалар бир хўжаликда бир неча серҳосил навларни экиш мақсадга мувофиқлигини кўрсатмоқда. Олдин биологик кузги навлар, кейин дуварак, баҳорги навлар экилади. Арпа буғдойдан кейин экилади, чунки арпа буғдойга нисбатан тезроқ ривожланади. Экиш муддати оптимал муддатларда ўтказилиши мавжуд техника воситаларидан самарали фойдаланишга шароит яратади.

Республикамызда серҳосил, касалликларга, зараркунандаларга, ётиб қолишга, табиатнинг бошқа ноқулай омилларига чидамли, дон сифати юқори буғдой ва арпанинг суғориладиган ерларда экишга мўлжалланган интенсив типдаги навларини экиш тавсия этилади. Бундай навлар давлат

реестридан ўтказилишидан олдин Давлат нав синаш тажриба станцияларида ёки участкаларида ягона услуб бўйича синалади, ҳамда олдиндан экиб келинаётган навлардан ҳосилдорлик ва бошқа кўрсаткичлари бўйича устунлик қилса, нав синалган тупроқ-иқлим минтақасида экиш учун давлат реестридан ўтказилади. Хўжаликларда фақат Давлат реестридан ўтган ёки истиқболли навлар экилиши лозим. 2000-2005 йилларда Давлат реестридан қуйидаги юмшоқ буғдой навлари ўтган ва туманлаштирилган. Сангзор, Шердор, Ёнбош, Маржон, Сангзор-4, Унумли буғдой, Скифянка, Юна, Безостая-1, Спартанка, Интенсив, Сете-церрос-66, каттик буғдой навларидан- Александровка, Бахт ва бошқалар, шунингдек, арпа навларидан, Темура, Мароканд, Бобур ва бошқалар. Бугунги кунда кўпроқ Таня нави ҳам экилмоқда.

Бу навлардан нав синаш участкаларида 40-50 центнердан 80-90 центнергача ҳосил олинган. Хўжаликларда ҳар қандай нав узоқ йиллар давомида экилса, уруғларнинг қимматли хусусиятлари пасайиб боради. Шунинг учун ҳар 3-4 йилда навларни янгилаш зарур.

Режалаштирилган ҳосилга, тупроқнинг агрохимёвий кўрсаткичларига, ўсимликнинг нам билан таъминланиш даражасига қараб минерал ва органик ўғитлар миқдори аниқланади. Ўзбекистон шароитида суғориладиган ерларда 1 тонна буғдой ва шунга мувофиқ сомон ҳосили олиш учун, туманлаштирилган навларга 34-37 кг. азот, 11-12 кг. фосфор, 23-25 кг. калий солинади. Одатда улардан фойдаланиш даражаси об-ҳаво, тупроқ шароити, навнинг биологик хусусияти, экиш муддати, туп қалинлиги ва бошқа омилларга боғлиқ ҳолда ўзгариши мумкин.

Буғдойдан юқори ҳосил олишнинг реал имкониятларидан бири алмашлаб экишдир. Кузги буғдойни икки йилдан ортиқ жойлаштириш, далада бегона ўтларнинг, касалликларнинг ҳамда зараркунандаларнинг кўпайишига, тупроқ унумдорлигининг, бинобарин ҳосилдорликнинг пасайишга ва дон сифатининг бузилишига олиб келади. Айниқса кузги

буғдой уруғлик учун экилганда уни бошоқли дон экинларидан кейин жойлаштиришга йўл қўйиб бўлмайди.

Кузги буғдой учун беда ва бошқа чорва озуқа экинлари, картошка, сабзавот ва дуккакли дон экинлари самарали ўтмишдош ҳисобланади. Айни пайтда шу экинлар учун кузда экилган буғдой ҳам ўз навбатида ўтмишдош экиндир.

Узоқ муддатларда буғдой-ғуза алмашлаб экишининг жорий этилиши тупроқ унумдорлигини пасайишига олиб келади, натижада меъёрдан ортиқча минерал ўғитлардан фойдаланишга зарурият туғилади, ернинг экологик ҳолатлари ёмонлашади ва ҳоказо.

Кузги буғдой ҳосилини ошириш илғор суғориш режимидан фойдаланишга бевосита боғлиқ. Тупроқда нам тўплаш мақсадида ўтказиладиган суғоришни ерни ҳайдашдан олдин амалга ошириш юқори самара беради. Бундай далаларда экилган уруғлар қисқа вақтда бир текис униб чиқади, ўсимликнинг ер устки қисми ҳамда илдиз қисми мустахкам ривожланади ва натижада ҳосилдорликнинг ошишига олиб келади.

Амалиётда тупроқда нам тўплаш учун суғоришни уруғ экилгандан кейин ўтказилади. Бундай далаларда, одатда тупроқ ёрилади, илдизлар узилади, ўсимликнинг ривожланиши сусаяди, натижада ҳосилдорлик пасаяди, ўсимликнинг сувга бўлган талаби, унинг ҳаётининг дастлабки кунлариданок пайдо бўлади. Сувга бўлган энг кўп талаб найчалош, бошоқлаш фазаларига тўғри келади.

Ўсимликнинг сувга талабини барқарор таъминлаш учун тупроқнинг намлик сиғими 70-80 % дан кам бўлмаслиги керак. Буниг учун, яъни тупроқда нам тўплаш учун суғориш гектарига 1200 м^3 , ўсиш даврида 700-750 м^3 ҳажмида 3-4 марта суғоришни ўтказиш тавсия этилади. Сут пишишининг охири, мум пишиш олдидан гектарига 250-300 м^3 ҳажмида югуртириб, енгил суғоришни ўтказиш ҳосилни оширишга қулай шароит яратади.

Экиш олдида нам тўплаш ва ўсимликни ўсиш даврида суғоришнинг жўяклар орқали амалга оширилиши, ўқ ариқлар оралиғи 100 м дан ошмаганда, ҳам юқори ҳосил олиш имкониятини беради.

Кузги буғдой 1 т. дон ҳосил қилиши учун ўртача 700 –1000³ сув сарфлайди. Сув билан таъминланиш оптималлашиб бориши билан 1т.дон ҳосил бўлиши учун сарфланган сув миқдори ҳам камайиб боради, натижада суғориладиган ғаллачилик самарадорлиги кўтарилади.

Юқори ҳосил олиш омилларидан яна бири уни қисқа муддатларда йиғиб-териб олишдир. Масалан, кузги буғдой пишиб етилгач 8-12 кунда ўриб-янчиб олиниши зарур. Агар унинг муддати кечиктирилса ҳосилнинг бир қисми нобуд бўлади (далаларда қолиб кетади). Айрим хўжаликларда нобуд бўлган ҳосил сифатли суғориш ва ўғитлашдан олинадиган қўшимча ҳосилдан ҳам кўп бўлади ва тармоқнинг самарадорлигини кескин пасайтиради.

Ҳосилни йиғиштиришда комбайнлардан гуруҳ усулида фойдаланиш самарали ҳисобланади. Анғиз экинлари тупроғини тайёрлаш энг қулай муддатларда ўтказилади, уларни экиш муддати қисқаради ва ҳосилдорлиги ошади.

Демак, юқори ҳосил яратиш учун барча технологик жараёнлар ўз вақтида ва сифатли ўтказилиши зарур. Чунки, одатда самарадорлик ҳосилни яратиш, йиғиб олиш билан бевосита боғлиқдир. Маълумки, ғаллачилик ва унинг маҳсулотларининг иқтисодий самарадорлиги 1 ц. маҳсулотининг тўлиқ таннархи ва уни сотиш баҳоси ҳамда рентабеллик кўрсаткичлари асосида баҳоланади. Оддий шаклда таҳлил шуни кўрсатадики барча турдаги 1 центнер ғалланинг таннархи қишлоқ хўжалик корхонларида, шу жумладан ширкатларда ва фермер хўжаликларида охириги йилларда ошиб бормоқда. Бундай ҳолат ғаллачиликда ишлатиладиган асосий ва айланма воситаларга кўтара ҳамда чакана баҳоларнинг ошиши, номинал брутто меҳнат ҳаққи

фонди, ундан ҳисобланадиган ажратмалар, солиқлар ва тўловлар ҳажмининг кўпайиши ҳисобига содир бўлмоқда.

1 ц. ғалла таннархи сўмнинг инфляция коэффицентининг ошиши ҳамда жаҳон бозорида баҳонинг ташкил топиш даражасини ҳисобга олиб, барча турдаги товар ғалла маҳсулотларига давлат харид баҳолари оширилмоқда.

1 ц. ғалла таннархи ва унинг сотиш баҳосининг ўсиши ўртасида мутаносибликнинг сақланмаслиги оқибатида таннархга киритилган харажатларнинг рентабеллиги кўпчилик корхоналарда паст даражада ёки улар зарар билан ишлашмоқда.

Корхоналарнинг молиявий аҳволини яхшилаш, шу жумладан уларнинг айланма фондларини ташкил этиш мақсадида, фючерс контрактация шартномасига асосан давлат буюртмаси буйича сотиладиган маҳсулот қийматининг 50 % ҳажмида аванс берилади.

Кўпчилик корхоналарда ғаллачиликда меҳнатни ташкил этиш ва унга ҳақ тўлаш оила пудрати асосида амалга оширилади, моддий манфаатдорлик ва жавобгарлик тамойилларидан фойдаланиш самарадорлиги кучайтирилади.

Аммо, ғаллачиликда аниқланадиган кўпчилик самарадорлик кўрсаткичлари бозор иқтисодиёти қонунлари механизмлари ва категорияларидан оқилона фойдаланиш талабларига тўлароқ жавоб бермайди.

Шунинг учун, мавжуд реал имкониятлардан оқилона фойдаланишни тезлаштириш мақсадида бозор иқтисодиёти шароитидаги ислохотларни янада чуқурлаштириш долзарб вазифадир. Даставвал, товар маҳсулотларининг сотиш баҳоларини эркин ва шартнома асосида ташкил топишига, ғаллакорларни меҳнат натижаларига қараб гарантияланган ҳақ тўланишига эришиш зарур. Тармоқда меҳнатга пул ва натурал шаклида ҳақ тўлашни жорий этиш самарали ҳисобланади.

3.2. «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида бугдой ҳосилдорлигини ошириш йўллари

Фермер хўжаликлари манфаати томонидан ёндошсак, йил давомида маҳсулот етиштириш учун сарфланган харажатлар табиий офат ва қурғоқчилик туфайли бекорга совурилиши мумкин. Бундай пайтларда фермернинг кўрган зарарини қисман бўлсада қопламаслик келгуси йил ҳосилига ҳам таҳдид солади. Об-ҳавонинг ноқулай келиши нафақат қишлоқ хўжалиги тармоғида балки, бутун мамлакат миқёсида ҳам қийинчиликлар туғдириши мумкин. Озиқ-овқат танқислиги вужудга келмаслиги учун давлатнинг махсус заҳиралари бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳосил мўл бўлган йилларда давлат озиқ-овқат маҳсулотларининг талабдан ошиқ қисмини деҳқонлардан харид қилиб, махсус омборларда сақлаш ва об-ҳаво ноқулай келиб танқислик вужудга келган йиллари бу заҳиралардан талабни қондириш мақсадида фойдаланиши мумкин. Бу тадбир ҳозирги вақтда дунёнинг бир қатор илғор давлатларида қўлланиб келинади ва ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий-иқлимий шароитларга боғлиқлиги, бу тармоқда нархлар ва фермер хўжаликлари даромадининг барқарорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Масалан, қулай об-ҳаво шароитида бозорга талабдан ортиқча маҳсулотнинг кириши баҳонинг кескин пасайишига олиб келиши мумкин. Бундай ҳолатни кўпроқ сабзавот, полиз, мева ва узум маҳсулотлари бозорида кузатиш мумкин. Баъзан баҳоларнинг бундай пасайиши маҳсулот таннархини қоплашга ҳам имкон бермаслиги оқибатида фермерлар катта зарар кўради. Табиийки, бундай шароитларда аграр соҳада эркин бозор муносабатлари амал қилаётган бўлса, фермер хўжаликлари хонавайрон бўлиши турган гап.

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш зарурияти қишлоқ хўжалигида капитал айланишининг хусусиятларидан ҳам келиб чиқади. Маълумки, саноат, савдо, молия бозорлари каби бир қатор

тармоқларда капитал айланиши қишлоқ хўжалигига нисбатан бир неча марта юқоридир. Капитал қанча тез айланса, шунчалик кўп фойда келтириши туфайли қишлоқ хўжалигида капиталнинг секин айланиши бу тармоққа инвестиция имкониятларини кескин чегаралайди.

Аммо, ерларнинг мелиоратив ҳаолатини яхшилаш, янги ерларни ўзлаштириш ва суғориш тармоқларини барпо этиш, ишлаб чиқаришни техник қуроллантириш, фан-техника ютуқлари ва илғор технологияларни жорий этиш, экологик вазиятни барқарор ушлаб туриш каби муҳим тадбирларни амалга ошириш учун йирик капитал маблағлар талаб этиладики, бу тадбирларни ёлғиз фермер хўжаликлари маблағлари ҳисобидан амалга ошириб бўлмайди. Бунинг учун давлат бюджети ҳисобидан махсус маблағлар ажратилиши мақсадга мувофиқ. Ва ниҳоят, фермер хўжаликлари ижтимоий ривожланиши, яъни улар учун йўллар барпо этиш, газ, сув, электр таъминоти, ижтимоий маданий объектлар қуриш каби умумдавлат аҳамиятига эга бўлган муаммолар мавжудки, бу муаммоларни давлат ҳомийлигисиз ечиб бўлмайди.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини янада тараққий эттиришда асосий эътибор аграр соҳада ислохотларни чуқурлаштириш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларида бозор тамойилларини тўла қарор топтириш асосида қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини кескин оширишга қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган аграр тармоқни ривожлантиришнинг истиқболли дастури қуйидаги энг муҳим йўналишларни ўз ичига олади:

1. Аграр соҳада иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, мулкӣ муносабатлар ва хўжалик юритиш шакллариини такомиллаштириш борасида барча субъектлар ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатларни бозор тамойиллари асосида амалга ошириш, шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишида томонлар масъулиятини ошириш.

2. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш механизмини такомиллаштириш ва самарали фойдаланишни рағбатлантириш йўналиши

бўйича тупроқ унумдорлигини яхшилаш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида барча ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини ошириш, унумдорлиги паст ер майдонлари салмоғини камайтириш.

3. Сув хўжалиги тизимини такомиллаштириш, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш мақсадида сув хўжалиги тизимида моддий ва маънавий эскирган ирригация-мелиорация тизимини янгилаш, унинг самарадорлигини ошириш, янги суғориш технологиялари ва сувдан фойдаланиш механизмларини жорий этиш, ер майдонлари мелиоратив ҳолатини яхшилаш, дренаж тармоқларини қуриш ва таъмирлаш тадбирларини амалга ошириш.

4. Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини вилоятлар ва туманларнинг табиий-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш, маҳсулотлар сифати ва экинлар ҳосилдорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш.

Қишлоқ хўжалиги экинларининг юқори ҳосилли, тезпишар, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, янги ва истиқболли, маҳсулот сифати бозор талабларига жавоб берадиган навларни жойлаштириш.

5. Қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлаш тармоғини ривожлантириш, аграр соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш. Қишлоқ хўжалиги, хусусан, чорва ва мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлашга ихтисослашган кичик хусусий корхоналарни замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, хомашёни қайта ишлаш қувватларини ишга тушириш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш, ҳўл мева-сабзавот ва тайёр маҳсулот экспорт қиладиган субъектлар учун имтиёзлар тизимини ишлаб чиқиш.

6. Қишлоқ жойларда сервис хизматлари кўрсатиш тизимини такомиллаштириш, аграр тармоқда сервис хизматлари кўрсатиш соҳасини ривожлантириш, бозорга тез мослашувчи субъектлар фаолиятини қўллаб-қувватлаш.

7. Қишлоқ хўжалигида молия-кредит, солиқ ва суғурта тизимини такомиллаштириш:

8 Агротехника фанини ривожлантириш ва илм-фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш.

9. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва аҳоли даромадларини ошириш.

Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги бир нечта кўрсаткичлар ёрдамида аниқланади. Бунинг учун ялпи маҳсулот, ишлаб чиқариш харажатлари ва хўжалик фаолияти натижасида олинган фойда асос бўлади. Рентабеллик даражасини фойданинг ишлаб чиқариш харажатларига нисбати орқали топилишини инобатга оладиган бўлсак, равшан бўладики, фойданинг даражаси юқори ва харажатларнинг нисбатан паст даражада бўлиши талаб этилади.

Фермер хўжалигида ғалла етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи якуний кўрсаткич рентабеллик бўлиб, фермер хўжалигининг ғаллачиликдаги фойдасини жами ишлаб чиқариш харажатларига нисбатини фоиз ҳисобида олинганидир. Рентабеллик даражаси бир бирлик ишлаб чиқариш харажатлари эвазига қанча фойда олинганини билдиради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида оптимал рентабеллик даражаси 45-50%ни ташкил этиши мақсадга мувофиқдир.

Ишлаб чиқариш харажатлари Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорида тасдиқланган «Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» да кўрсатилган. Унга кўра таннархини ҳосил қилувчи харажатларга: моддий харажатлар, иш хақи, ижтимоий суғуртага ажратмалар, асосий фондлар амортизациясига ўтказма ва бошқа моддий харажатлар киради.

Бўз туманидаги «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида иш юритишнинг ташкилий-иқтисодий асосларини яхши ўзлаштирилганлиги, қишлоқ

хўжалиги техникасидан унумли фойдаланиши, охирги йилларда контрактация шартномаларини тўлиқ бажараётганлиги, хўжаликда суғорма сувларидан самарали фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган ишлар ва буларнинг натижасида 14% лик рентабелликка эришаётганлиги ижобий натижаларни таъминламоқда. Шу сабабли ўтган йиллардаги оптималлаштириш жараёнларида хўжалик фаолияти қисқартирилмасдан давом этмоқда.

Президентимиз томонидан асосий қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда илғор мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва амалда қўллаш, бизнинг иқлим шароитимизда ғоят муҳим аҳамият касб этадиган замонавий суғориш тизимлари, энергияни тежайдиган замонавий технология ва агротехнологияларни ўрганиш, уруғчилик-селекция ишларини янада такомиллаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг маҳсулдорлигини ошириш бўйича аниқ чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш вазифаси қўйилган эди.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш орқали тармоқни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ишлаб чиқилган “Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” да баён этилган. Ушбу концепцияда белгилаб берилган устувор вазифалар асосида Ўзбекистон республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан 2011-2015 йилларга мўлжалланган махсус дастур ишлаб чиқилди. Дастурда қишлоқ хўжалигининг деҳқончилик тармоғини ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор берилди. Улар жумласига қуйидагилар киради:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 1,3 марта ошириш, унинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини 17,5 фоиздан 13,5 фоизга пасайтириш;
- қишлоқ хўжалигида илғор агротехнологиялар, ресурсларни тежайдиган усулларни жорий этиш, селекция ва уруғчилик тизимини

ривожлантириш ҳисобидан экинлар ҳосилдорлигини оширишга эришилади. Бунда минерал ўғитлардан фойдаланиш самарадорлигини 15 фоизга ошириш, сув сарфини 12 фоизга камайтириш;

- мева-сабзавот тайёрлашни 1,5 баробари, картошка етиштиришни 1,4 баробар, полиз ва узумни 1,3 баробар кўпайтириш;

- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан мелиоратив иншоотларни қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш, томчилатиб суғориш тизимини йўлга қўйиш ва мелиорация техникаларини харид қилиш бўйича қарийб 500 миллион долларга тенг бўлган лойиҳалар ҳисобидан 1,4 миллион гектар ер майдонининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш;

- қишлоқ хўжалиги техникаси паркларини кенгайтириш, уларни сифат жиҳатдан янгилаш, фермерларни унумли қишлоқ хўжалик техникалари билан таъминлаш, хизмат сифатини яхшилаш каби стратегик аҳамиятга эга бўлган муҳим прогноз вазифалари белгиланган.

Қишлоқ хўжалигида экинлар ҳосилдорлигини муттасил юксалтириш вазифаси биринчи навбатда суғориладиган ерларнинг унумдорлиги ва ирригация-мелиорация ҳолатига боғлиқ. Илмий тадқиқот ишларининг натижаларига кўра, ўртача шўрланган ерларда экинларнинг ҳосилдорлиги шўрланмаган ерларга нисбатан 50-60 фоизга, ўта шўрланган ерларда эса 90-100 фоизга паст бўлиши аниқланган.

Суғориладиган ерлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишда қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришнинг илғор, замонавий усулларини жорий этишнинг аҳамияти ката. Чунки, Республикамиздаги сув танқислиги шароитида суғоришнинг замонавий усулларини қўллаш орқалигина аҳолининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига тобора ўсиб бораётган эҳтиёжини қондириш мумкин. Кейинги йилларда мамлакатимизнинг бир қатор ҳудудларида экинларни суғоришнинг янги технологиялари синовдан ўтмоқда ва қўллашга тавсия этилмоқда.

Қишлоқ хўжалиги экинлари жумладан буғдой дони етиштириш учун

илмий асосланган агротехника чора-тадбирлари ишлаб чиқилган ва амалиётга тавсия этилган. Унга кўра ўз муддатларида тупроқни экишга тайёрлаш, экиш, ўғитлаш, суғориш, зараркундалардан химоя қилиш зарур бўлади. Бундан ташқари иш ҳақи, ижтимоий ажратмалар, амортизация фондига тўловлар ҳам мавжуд. Буларнинг барча маълум даражадаги харажатларни талаб қилади.

Ислохотларнинг ҳозирги босқичида, эркин нархлар амал қилувчи бозор иқтисодиётида моддий–техника ресурсларининг нархлари ва ўз навбатида буғдой ишлаб чиқариш харажатлари объектив тарзда ўсиб боришини келтириб чиқаради.

Бўз туманидаги «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида буғдой етиштириш харажатлари асосан меъёр даражасида сарфланган бўлиб, унинг таркиби ва салмоғини ўзгартириш юқорида баён этилган илмий асосланган агротехниканинг бузилишига ва ҳосилдорлик ҳамда ялпи ҳосил кўрсаткичларининг ёмонлашиб, пасайишига олиб келади. Бундан келиб чиқадики, буғдой ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун ички имкониятларни ишга солиш талаб этилади.

Аввало хўжалик жойлашган ҳудуддаги тупроқ бонитет балига мос ҳолдаги буғдой ҳосилдорлиги даражасига эришиш керак. Ғалла етиштиришдаги механизиялашган ишлар учун сарфланаётган харажатларни қисқартириш учун лизинг асосида ҳайдов трактори олиш керак. Хўжалик ҳодимларининг манфаатдорлигини ошириш натижасида ҳам буғдой етиштириш даражаси анча ортади. Бунинг учун олинган буғдой ҳосилидан иш ҳақи сифатида янада кўпроқ миқдорда тарқатилиши керак.

Буғдой етиштиришнинг агротехник талабларига амал қилган ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этиш зарурияти объектив қонуният асосида ўсиб борадиган ишлаб чиқариш харажатларини сарфлашни тақозо этади. Шундай экан, ишлаб чиқариладиган ялпи маҳсулот миқдорини харажатлардан юқорироқ даражада ўсиб боришига эришиш фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлигини ошириб боришнинг асосий омилидир.

Етиштирилаётган дон маҳсулотлари самарадорлигини юксалтириш учун ишлаб чиқариш ва бошқариш харажатлари тежалишини таъминлайдиган ишларни, тадбирларни оқилона амалга ошириш зарур. Бунинг учун меҳнатни оқилона ташкил этиш, ишлаб чиқариш, ҳосилни йиғиштириб олиш, сақлаш жараёнларини механизациялаштириш, ишлаб чиқариш воситаларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш, янги техника, илғор технологияларни жорий этиш, ишчи-хизматчилар моддий ва маънавий рағбатлантирилишини изчиллик билан амалга ошириш керак.

Буғдой ҳосилдорлигини ошириш, унинг самарадорликка ижобий таъсирини ошириш мақсадида хўжаликларда фаолият кўрсатаётган барча аъзоларнинг ишлаб чиқаришга бўлган муносабатларини бозор талаблари асосида тубдан ўзгартириш лозим. Яъни, улар маҳсулот етиштириш, йиғиштириб олиш, сақлаш ва сотиш билан боғлиқ бўлган муносабатларни вақтида, оқилона амалга оширишга алоҳида эътибор беришлари керак.

Юқорида таъкидланган барча тадбирлар вақтида, сифатли амалга оширилиши натижасида ўсимликчилик маҳсулотлари миқдори кўпайиб, уларнинг самарадорлиги юксалиши таъминланади.

Ғаллачиликда барча харажатларни амалга ошириш натижасида асосий ва қўшимча маҳсулотлар олинади. Мазкур тармоқда буғдой дони асосий, сомони эса қўшимча маҳсулотдир. Қўшимча маҳсулот миқдорини маълум коэффициентга кўпайтириш орқали шартли донга айлантириш мумкин.

Суғорма деҳқончилик шароитида сув ресурслари буғдой етиштиришда юқори ҳосилдорликнинг энг асосий омилларидан бири ҳисобланади. «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида суғориш учун сув билан таъминланганлик даражаси яхши.

Буғдой ҳосилдорлигини оширишнинг омилларидан бири хўжаликда минерал ва органик ўғитлардан илмий асосланган тавсияларга асосан фойдаланишга ҳаракат қилишдир. Ушбу тавсияларга риоя қилинганда ялпи ҳосил миқдори 20-22 фоизгача ортиши мумкин. Бундан ташқари хўжалик аъзоларининг ва маҳалла фуқароларининг уйларида органик ўғитларни

чиқариб, хўжалик экин майдонларига солиш керак.

Буғдой ҳосилининг турли касаллик ва зараркунандалар томонидан nobуд бўлишига йўл қўймаслик зарур. Шунинг учун ўсимликларни химоя қилиш хизматидан унумли фойдаланиш, ўз вақтида биолаборатория билан шартномани тузиш ва ижросини назорат қилиш зарур.

«Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлашнинг яхшиланиши буғдой ҳосилдорлигини оширишнинг омилларидан бири ҳисобланади. Чунки харажатлар таркибида техник хизмат кўрсатиш учун харажатлар катта улушни ташкил этмоқда. Яқин йиллар ичида ўз техника воситаларининг улушини кўпайтириш керак.

Юқоридаги барча чора-тадбирларни ўзида жамлаган ҳолда «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида самарадорликни 30-35% гача ошириш мумкин. Бунинг учун юқорида тавсия қилинган тадбирларни ўзида жамлаган буғдой етиштиришни кўпайтириш дастури тузиш тавсия этилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Фермер хўжалигида ғалла етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи якуний кўрсаткич рентабеллик бўлиб, фермер хўжалигининг ғаллачиликдаги фойдасини жами ишлаб чиқариш харажатларига нисбатини фоиз ҳисобида олинганидир. Рентабеллик даражаси бир бирлик ишлаб чиқариш харажатлари эвазига қанча фойда олинганини билдиради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида оптимал рентабеллик даражаси 45-50%ни ташкил этиши мақсадга мувофиқдир.

Ишлаб чиқариш харажатлари Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорида тасдиқланган «Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» да кўрсатилган. Унга кўра таннархини ҳосил қилувчи харажатларга: моддий харажатлар, иш хақи, ижтимоий суғуртага ажратмалар, асосий фондлар амортизациясига ўтказма ва бошқа моддий харажатлар киради.

Бўз туманидаги «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида иш юритишнинг ташкилий-иқтисодий асосларини яхши ўзлаштирилганлиги, қишлоқ хўжалиги техникасидан унумли фойдаланиши, охириги йилларда контракция шартномаларини тўлиқ бажараётганлиги, хўжаликда суғорма сувларидан самарали фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган ишлар ва буларнинг натижасида 14% лик рентабелликка эришаётганлиги ижобий натижаларни таъминламоқда. Шу сабабли ўтган йиллардаги оптималлаштириш жараёнларида хўжалик фаолияти қисқартирилмасдан давом этмоқда.

Бўз туманида фаолият кўрсатаётган «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигида ғаллачиликда маҳсулот ҳосилдорлигини ошириш ва иқтисодий самарадорликка таъсирини атрофлича ўрганиб, таҳлил этиш асосида куйидаги фикр ва мулоҳазаларга келдик:

1. «Бўз ҳосилдори» фермер хўжалигининг табиий-иқлим шароити пахта ва буғдой етиштириш учун қулай ҳисобланади.
2. Буғдой ҳосилдорлигини кескин кўтариб, камида 60 ц/га бўлишига эришиш керак

3. «Бўз хосилдори» фермер хўжалигида ялпи маҳсулот ҳажмини ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатан устун даражада ўстириш ҳисобига бир бирлик маҳсулот таннархини пасайтириш орқали иқтисодий самарадорликни ошириш мумкин.
4. Ишлаб чиқариш ҳаражатларини камайтириш йўналишидаги режаларда асосий эътибор ялпи маҳсулот ҳажмини устун даражада ошириб боришга қаратилиши керак.
5. Хўжалик бошлиғи фермер хўжалигини ташкилий-иқтисодий асосларидан хабардор бўлган ҳолда ҳаражатларни оқилона тақсимлаш керак. Хўжаликка махсус маълумотли кадрларни ҳам ишга жалб қилиш лозим.
6. Ғаллачиликда барча ҳаражатларни амалга ошириш натижасида асосий ва қўшимча маҳсулотлар олинади. Мазкур тармоқда буғдой дони асосий, сомони эса қўшимча маҳсулотдир. Қўшимча маҳсулот миқдорини маълум коэффициентга кўпайтириш орқали шартли донга айлантириш мумкин. Буғдой етиштириш ҳаражатларидан сомон учун ҳаражатларни чиқариб ташлаш йўли билан уни камайтириш мумкин. Бу эса иқтисодий самарадорликни оширади.

Юқоридаги барча чора-тадбирларни ўзида жамлаган ҳолда «Бўз хосилдори» фермер хўжалигида буғдой етиштиришни яна 20-22% гача ошириш ва ўз-ўзидан бир бирлик маҳсулотга ҳаражатлар – таннархни камайтириб, иқтисодий самарадорликни ошириш мумкин. Бунинг учун юқорида тавсия қилинган тадбирларни ўзида жамлаган буғдой етиштиришни кўпайтириш дастури тузиш тавсия этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1.Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т. Ўзбекистон 2003 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер Кодекси. Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 1-китоб. – Т.: 1999.
- 3..Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. «Халқ сўзи». 2004 йил 27 август.
4. Ўзбекистон Республикасининг Давлат ер кадастри тўғрисидаги қонуни Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон.
- 5.Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 3-китоб. – Т.: 1999

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги ПФ-3226 сонли фармони «Қишлоқда ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида». Халқ сўзи. 2003 йил 25 март
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 6 октябрдаги ПФ-3077-сон «Фермер хўжаликлари фаолиятини юритишда ер участкалари миқдорини мақбуллаштириш чораларини кўриш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш бўйича махсус комиссия ташкил этиш тўғрисида»ги Фармойиши.Тошкент-2008й.
- 3 . Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4478 фармони.Тошкент-2012й.
- 4.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятларнинг бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини

ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарори. Тошкент-2003 йил 4 сентябр 383-сон.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. “Ҳосилдорлиги паст бўлган ерларда давлат эҳтиёжлари учун пахта хом ашёси етиштирувчи кишлоқ хужалиги корхоналарини молиявий қўллаб-қувватлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” Тошкент ш., 2012 йил 11 апрель, 106-сон.

6. Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 31 январдаги “Фермер хўжалиги ер майдонини мақбуллаштириш ва уни тугатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” ги қарори. Тошкент ш., 2013 йил 31 январь, 22-сон.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори “Томчилатиб суғориш тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш ва молиялаштиришни самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” Тошкент ш., 2013 йил 21 июнь, 176-сон

8. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт Вазирлигининг қарори “Пахта хом ашёсини етиштиришда юқори ҳосилдорликка эришган фермер хўжаликларини рағбатлантириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” Тошкент ш., 2013 йил 26 сентябрь, 49-сон

9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 17.01.2015.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. И.А.Каримов «Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари Т., Ўзбекистон. 1995 йил
2. И.А.Каримов «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида» Т.: Ўзбекистон. 1995 йил

3. И.А.Каримов «Ўзбекистон буюк келажак сари» Т., Ўзбекистон, 1998.
4. И.А.Каримов. Барқарор тараққиётга эриш устивор вазифа. Т Ўзбекистон 1998.
5. И.А.Каримов «Дехқончилик тараққиёти – тўкин ҳаёт манбаи» Т.: Ўзбекистон. 1998 йил
6. И.А.Каримов «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартарф этишнинг йўллари ва чоралари». Т.: Ўзбекистон. 2009 йил

4.Соҳага оид меъёрий хужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорида тасдиқланган «Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом».Тошкент-“Адолат”-1999й.
2. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий хужжатлар тўплами. (1-2 қисм). Тошкент 1998 йил.

5.Асосий адабиётлар

1. О.Зокиров, А.Абдуллаев, Ш.Зокиров. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. (ўқув қўлланма). Андижон, 2002.
- 2 .А.Исмоилов, О.Муртазаев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). Т.: 2002.
3. Б.Салимов, К.Ҳамдамов. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти (ўқув қўлланма) Тошкент 2004 йил. й.
4. О'Р.Umrzaqov va b. Fermer xo'jaligi iqtisodiyoti. – Т.:”Iqtisod-moliya” 2007.
5. А.А.Абдуғаниев, А.Абдуғаниев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). Тошкент, 2010.

6.Қўшимча адабиётлар

1. М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев. Менежмент. – Т.: «Молия», 2003.
2. Б.Салимов ва б. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти. – Т.:ТДИУ, 2004
3. Р.Хакимов ва б. Агросаноат мажмуи иқтисодиёти. – Т.:ТДИУ, 2004
4. О.Олимжонов ва б. Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари. Т. «Университет», 2005.

7.Даврий нашрлар,статистик тўпламлар ва ҳисоботлар.

1. Бўз туманидаги «Бўз хосилдори» фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллардаги бизнес режалари, йиллик ҳисоботлари ва бошқа маълумотлар.

8.Интернет манбалари

1. www.msu.ru. – Москва Давлат Университети.Иқтисодиёт факультети.
2. www.rsute.ru. - Г. Плеханов номидаги Москва иқтисодиёт академияси.
3. www.tsue.uz.- Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети
4. www.timacad.ru.-К.А.Тимирязев номидаги Москва давлат қишлоқ хўжалиги академияси, иқтисодиёт факултети.
5. www.pravo.uz. Ўзбекистон республикаси қонунчилик базаси.
- 6.www.ziynet.uz – Ўзбекистон ОЎМТВ қошидаги электрон кутубхона.
- 7.www.lex.uz -Қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар миллий базаси.